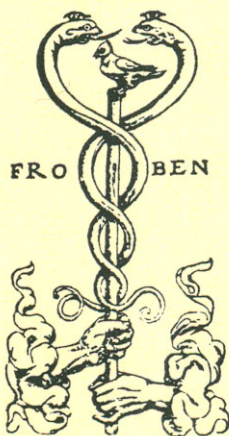

GEORGIUS AGRICOLA

A FÖLD ALATTI
ÉLŐLÉNYEK

MDLVI

RUDABÁNYA
MMX

GEORGIUS AGRICOLA

A FÖLD ALATTI ÉLŐLÉNYEK

GEORGIUS AGRICOLA

A FÖLD ALATTI
ÉLŐLÉNYEK

(A szerző által ismét átnézve)

FROBEN
MDLVI

Fordította

TÓTH PÉTER

RUDABÁNYA
MMX

A fordítás az 1556. évi kiadás alapján készült

© Hungarian translation Tóth Péter, 2010

A kötet szerkesztette
és az illusztrációkat Konrad Gessner
munkáiból válogatta

KOLESZÁR KRISZTIÁN

ISBN 978 963 87929 5 2

Kiadta
az Érc- és Ásványbányászati Múzeum Alapítvány és a
Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bányászattörténeti
Múzeum, Rudabánya

Felelős kiadó
Boza István, az Érc- és Ásványbányászati Múzeum
Alapítvány kuratóriumának elnöke

Nyomda
Z-Press Kiadó és Nyomda Kft. Miskolc
Felelős vezető: Kása Béla

GEORGII

AGRICOLAE

DE ANIMANTIBVS

subterraneis

Liber.

M▷ D▷ XLIX▷

Georgius Agricola Georgius Fabriciusnak üdvözlétét küldi.

Jóllehet Aristotelés két könyvet írt a növényekről, ezek a könyvek mégsem riasztották vissza tanítványát, Theophrastost attól, hogy sok könyvben fejtse ki a saját véleményét ugyanezekről a növényekről. És maga Theophrastos sem kötötte gúzsba a még oly nagy tudományával és tehetségével sem Dioscoridés igyekezetét és buzgalmát: hanem ő maga is szolgálván az utókort, írásban és emlékezetül hagyta némely fák és füvek ábráit, valamint a bennük rejlő hatóerőket, amelyeket a sok és hosszú használat során ismert meg. Rosszul sáfárkodtak volna ugyanis a tudományok, ha a későbbi korok szakokban semmit sem tudtak volna hozzátenni mindazokhoz a dolgokhoz, amelyeket az elődök felfedeztek: és ha a görögök ehhez az ostoba előíráshoz tartották volna magukat, biztos, hogy egyetlen művészetet, egyetlen tudományt, egyetlen mesterséget sem tudtak volna létrehozni. Éppen ezért, bár Aristotelés igen sok könyvet kiadott, amelyekben az élőlények természetét, fajtáit és eredetét kutatta módszeresen és okszerűen, mégsem akarta – és nem is volt köteles – visszatartani a bölcseléttel foglalkozókat sem attól, hogy kutassák és az utódoknak is átadják azoknak az élőlényeknek a természetét, amelyekről ő keveset vagy semmit sem írt, sem pedig attól, hogy azokról a helyekről értekezzenek, amelyeket ő nem tárgyalt világosan a könyveiben. Így tehát a görögöknél Oppianos írt a halakról, Porphyrios és Ailianos az élőlények természetéről, a latinoknál pedig Ovidius a halakról és Plinius csaknem valamennyi élőlényről.

Ezeket az írókat követtem én, amidőn több könyvben értekeztem azokról a föld alatti dolgokról, amelyek élettelenek, s hogy amennyire lehet, eleget tegyek elhatározott szándékomnak, leírtam a föld alatti élőlényeket is: nem csupán azokat, amelyek csaknem állandóan a földben tartózkodnak, hanem azokat is, amelyek az esztendő bizonyos időszakai-ban szoktak a földben elrejtőzni. S ily módon valóban csak az Aristotelés és mások által vagy nem ismert, vagy pedig kevésbé tárgyalt vadállat-fajtákról akartam terjedelmesebben értekezni, valamint Aristotelésnek ama helyét kifejteni, ahol azokról az élőlényekről beszél, amelyek a téli hónapokban elrejtőznek. Ha elnyertem ezzel a könyvvvel a te tet-szésedet, aki legelsősorban a görög és latin tudománnyokban szereztél műveltséget, az élőlények természetét kutatód és már sok dolognak a tanulmányozásához hozzákezdtél, akkor – ahogyan remélem – könnyebben nyerem majd el vele másokét, akik úgyszintén kedvüket lelik a rejtett dolgok tanulmányozásában.

Isten veled!

Chemnitz, augusztus Idusa előtt a harmadik napon (augusztus 11-én), az 1548. esztendőben.

Azok a szerzők, akiknek a kutatási eredményeit felhasználtam és akik engem erre a vizsgálódásra serkentettek, a következők:

AILIANOS

ALBERTUS

AMMONIOS

ALEXANDROS

APHRODISIAS

ARISTOTELÉS

ARISTOPHANÉS

ATHÉNAIOS

CHARISIUS

CICERO

COLUMELLA

CORNELIUS

TACITUS

DIOSKORIDÉS

GALÉNOS

HOMÉROS

HORATIUS

IORNANDES

LUCANUS

MARTIALIS

NIKANDER

OPPIANOS

OVIDIUS

PLAUTUS

PLINIUS

PSELLOS

SENECA

STRABO

THEOPHRASTOS

VARRO

VERGILIUS

XENOPHÓN

A FÖLD ALATTI ÉLŐLÉNYEK

A föld alatti világ egésze, ahogyan maga a dolog is mutatja, előre és élettelenre oszlik fel; ami pedig nem rendelkezik lélekkel, ismét két részre oszlik: arra, ami önmagától tör elő a földből és arra, amit a földből kibányásznak. Az egyik élettelen osztályról a *De natura eorum, quae effluunt ex terra* című munkám négy könyvében szóltam, a másik osztályról pedig a *De natura fossilium* címen írott művem tíz könyvében: most a föld alatti élőlényekről fogok beszélni. Mivel pedig az élőlényeknek valamennyi fajtája a négy elemből áll, és alkalmasok arra, hogy a nedves és a száraz anyagot, vagyis a vizet és a földet befo-gadják, szükségszerű, hogy ugyanez a két elem legyen az élőlények anyaga. Ebből viszont az következik valamiféle természeti szükségszerűséggel, hogy minden élőlény vagy a vízben, vagy a földön születik, ezekben az elemekben tartózkodik valamennyi ideig, vagy éli le az egész életét. Hiszen a szárnyas állatok, még ha mindenfelé röpködnek is a levegőben, azért a földön, vagy a földből kinőtt fákon, vagy a föld felszínén elhelyezkedő épületeken rakják fészkeiket és vagy a föld, vagy a víz szolgáltatja számukra a táplálékot. Még ha igaz is az, amit állítanak, hogy tudniillik ama ritka és nem túlságosan nagy madarak, amelyeknek hosszú és világos-

sárga színben ragyogó tollait a törökök szultánja a sok értékes drágakővel díszített koronájának a felső részén viseli, életük teljes tartamát a levegőben töltik, s hogy a nőstény a tojásokat, amelyeket megtojt, a hím madárnak a beöblösödő hátára helyezvén, szintén beöblösödő hasával üli meg és így költi ki a fiókákat, s hogy amíg élnek, egyik sem érinti meg soha a földet a tollaik közé rejtett és nagyon rövid lábacskaival – azért pusztán a levegővel, úgy tűnik, mégsem tudnak táplálkozni, sem pedig attól növekedni: hanem csakis azoktól a dolgoktól nőnek, amiket megesznek. És bizony még azok az állatok sincsenek híjával a földnek és a víznek, amelyeket a görögök *pyrrogonoi*-nak neveznek, azért, mert a földi tűzben születnek; ezek pedig – ahogyan Aristotelész írja – Ciprus szigetén, ama kohókban jönnek a világra, amelyekben a réztartalmú köveket pörkölik sok napon keresztül: ezek egy kicsivel nagyobbak a nagy legyeknél és picinyke szárnyaik vannak. A tűzben futkároznak és ugrándoznak, de rögtön elpusztulnak, mihelyt a tűzből kivesszik őket.

Az élőlényeknek egy része, ámbár el szokott rejtőzni, nem búvik be a föld hasadékaiba, sem az üregekbe, sem pedig a barlangokba: ezek tehát nem is tartoznak a föld alatti élőlények közé; másik részük éjszaka vagy napközben húzódik be a föld alatti üregekbe, megint másik részük pedig az esztendőnek egy meghatározott időszakában teszi ezt: ezek tehát a napnak vagy az esztendőnek azon időszakában föld alattiak és így is lehet nevezni őket. Az élőlényeknek egy további része csaknem állandóan rejtőzködve búvik meg a földben: ezek tehát

mindig föld alattiak is, és a szó valódi értelmében így is nevezzük őket.

De hogy a dolog érthetőbb és világosabb legyen, kissé bővebben beszélek róla.

Mivel valamennyi élőlény természetéből következően érzékeli az időjárás változásait, a legtöbb közülük a hideg vagy a hőség elkerülésének a céljából vagy vidéket, illetve helyet változtat, vagy a saját építményeibe húzódik, vagy az odvas és üreges fába, vagy pedig a föld alá búvik. Azok közül pedig, amelyek vidéket változtatnak, némelyek egyszer eltávozván, soha nem térnek vissza, némelyek azonban visszatérnek; soha nem szoktak visszatérni az értelemmel rendelkező élőlények, vagyis az emberek. Ők ugyanis nemcsak a hideg vagy a hőség elkerülésének az okából telepednek le máshol, hanem a sovány és semmit nem termő területekről is elvándorolnak gazdag és termékeny vidékekre; vagy pedig amidőn már akkora sokaság keletkezett valahol, amekkorát az a vidék nem képes alkalmazatosan eltartani, akkor a sokaság egy része máshová megy lakni. Éppen ilyen módon helyezi át más vidékre a földnek valamelyik tája vagy része azt a terhet, amely nyomja: valamennyi félsziget közül a legnagyobb, Skandinávia ezek miatt az okok miatt árasztotta egykoron a gótok hatalmas tömegét, a férfiakat feleségeikkel és gyermekeikkel együtt a szarmaták földjére és Dáciába. A kimbereket és a teutonokat pedig a tenger áradásai űzték el Gallia végvidékeiről, ahová Germániából vándoroltak be. S ugyanezek a tengeráradások, valamint a földrengések és vulkánkitörések, a hévvíz-feltörések kergették ki Aenariából azokat a telepeseket, akiket Hiero, a syrakusai tyrannos küldött oda. És szinte

ezekből az okokból a bevándorlók által legyőzött népeket vagy elűzik és elkergetik saját lakhelyeikről és birtokaikról a győztesek – és a legyőzöttek is hasonlóképpen megrohanják és elfoglalják mások lakóhelyeit –, vagy leigázva és a háborúban meghódolva szolgálják a legyőzöttek a győzteseket, vagy pedig mind a győztesek, mind a legyőzöttek együtt, a szabadság közös állapotában birtokolják ugyanazt a területet. Az értelemmel nem rendelkező élőlények, legfőképpen a szárnyas állatok hasonlóképpen – jóllehet sokkal ritkábban – szoktak idegen vidékekre vonulni azokról a területekről, ahol megszülettek és élnek, olyan módon, hogy soha nem fognak oda visszatérni. Így történt például ezelőtt hat esztendővel, amidőn a sáskák (*locustae*) – e könyörtelen veszedelmei a füveknek, a veteményeknek, a vetéseknek és mindazoknak a növényeknek, amelyeket elpusztítanak – tömegestül repültek be a két Magyarországra és Erdélyországba, a markomannoknak és a lygiusoknak a régi területére; ahogyan Afrikából is gyakran szoktak egykoron Európa más vidékeire repülni. Sőt, amiképpen olykor egyetlen ember igen távoli vidékekre megy el és soha nem tér vissza, éppen úgy cselekedhet egyetlen állat is: ezelőtt csaknem húsz esztendővel például Noricumban egy kutyabőrökbe burkolózott állatot fogtak el, amelynek – miként az Etiópiában élő *cephus*nak – az elülső lábai az emberi kezekhez voltak hasonlóak, a hátulsó lábai pedig az emberi lábakhoz. És Albertus Magnus korában is elfogtak két élőlényt – egy hímet és egy nőtényt – a szlávok erdőségeiben, amelyeknek a mellső lábai ugyancsak az emberi kezekhez, a hátulsók pedig az emberi lábakhoz hasonlítottak: Albertus Magnus

egyébiránt azt gondolta róluk, hogy a majmok fajtájához tartoznak. Plinius hagyta továbbá emlékezetül, hogy Marcus Egnatius Calvinus parancsnok egyiptomi íbiszt (*ibis Aegyptia*) látott az Alpokban. Tudunk egy elpusztult sasról (*aquila*) a thüringiai Northusában, amely ott öregedett meg. Ebben az esztendőben pedig – amelyik V. Károly császár uralkodásának a huszonnyolcadik esztendeje – egy Dyncelspyhelbe való mészáros egy legyőzött sast ölt meg és vitt ajándékba a városi tanácsnak: ez a sas Vízkereszt ünnepe előtt Rotelin mezőváros közelében olyan heves rohammal repült rá erre a mészárosra, aki lovon ült, hogy nem sok hiányzott hozzá, hogy élete végső veszedelembe kerüljön. És ugyanilyen módon valószínű, hogy némely halak sohasem térnek vissza a tengerbe, amidőn egyszer elhagyják azt és beúsznak a folyókba, amelyek messzire kiterjedő területeken folynak keresztül.

Eddig az élőlényeknek ama fajtáiról beszéltem, amelyek nem térnek vissza arra a vidékre, ahonnan elvándoroltak: most pedig azokról fogok szólni, amelyek vissza szoktak térni. Ezek azok az élőlények, amelyek majdnem mind ugyanabból az okból – tudniillik a hőségnek vagy a hidegnek az elkerülése végett – költöznek el arról a területről, ahol élnek, s nyáron hűvös, télen meleg helyeken tartózkodnak. Így cselekednek egyébiránt az emberek is, akik törődnek az egészségükkel, hogy megoltalmazhassák magukat nyár idején a melegtől, valamint télidőben a hidegtől, s legelsősorban a rómaiaknál volt meg ez a szokás. De sok nemzetnek a királyai és urai is más földekre mentek el nyáron és másokra télen: a perzsák királyai például valamikor tél idején Babylonban, tavasszal Susában, nyáron

pedig Ekbatanában tartózkodtak. Ugyanilyen módon szoktak földet változtatni a szárnyas és a vízi vadállatok: ezek közül némelyek ugyanazonokon a vidékeken és helyeken szokták keresni nyáron a hűvösséget és télen a meleget, ahol egész életüket is leélik; némelyek azonban messze eső és igen távoli helyeken. S repülnek, úsznak, vonulnak, hogy azokon a helyeken lakjanak, ahol olyan hőmérsékletű a levegő, hogy táplálékot nyújt vagy ad nekik: hiszen éppen e táplálék megtermésének a lehetőségét vesszíti el a föld, amidőn megmerevedik a fagytól, vagy kiszárad a hőségtől, mint ahogyan a víz sem szolgáltat táplálékot, amidőn befagy. Egyes madarak nyár idején az erdőkben, tél idején pedig többnyire az épületek és a csűrök közelében tartózkodnak: például a szarka (*pica*), a varjú (*corvix*), valamint a sárga madár (*lurida*), amelyet a görögök *ikteros*-nak neveztek, a latinok pedig *galgulus*-nak. Más madarak nyáron az erdőkben élnek, télen pedig az azokkal szomszédos nyitott helyekre húzódnak, követvén a hegyek horhosait: így például a keselyűk (*vultures*), a kányák (*milvi*), a seregélyek (*sturni*), a rigók (*turdi*), a feketerigók (*merulae*), a vadgalambok (*palumbae*) és a bankák (*upupae*). Télidőben a vízi szárnyasok is a déli részeken fekvő tavak és folyók mellé húzódnak, amelyek nem fagynak be a hidegtől, vagy a folyók valamely olyan részéhez, ahol a víz szintén nem fagy be: így például a kócsagok (*ardeolae*), a vöcskök (*mergi*), a kárókatona (*corvi aquatici*), a gödények (*onocrotali*), a vízityúk (*fulicae*), a vadkacsák (*anates immansuetae*) és a krik-rucák (*querquedulae*). Némelyek pedig szinte a legtávolabbi földekről vándorolnak a legtávolabbiakra: például a darvak (*grues*). Ezek ugyanis – mint ahogyan Aristotelés ta-

nítja – Skythia pusztáiról repülnek el Egyiptomba, a felső mocsarakhoz: oda, ahol a Nílus ered. Még messzebbre is elmennek azonban a hattyúk (*olores*), a gólyák (*ciconiae*) és a vadludak (*immansueti anseres*). Kevés madár marad télen az erdőkben – ilyenek például a fajok (*tetraones*) és a császármadarak (*attagenes*) –, s még kevesebb a mezőkön; ez utóbbiak közé tartoznak a fogolymadarak (*perdices*). Továbbá a halak közül némelyek, hogy elkerülhessék a nap hevét, nyáron elmennek a parttól a mély vízbe; ezzel szemben hogy nyomában lehessenek a melegnek, a következő évszakban felmerülnek a mély vízből, amelyben elrejtőztek, és a part felé igyekeznek: mint például a delfinek (*delphini*). Más halak az egyik tengerből a másikba vonulnak, ahogyan a tonhalak (*thynni*) télidőben a Fekete tengerből a Földközi tengerbe, s megfordítva: tavasz idején a Földközi tengerből a Fekete tengerbe. Megint más halak ugyanebben az időszakban a folyókba igyekeznek: így például a lazacok (*salmones*), a tonhalak (*thynni*) és a tokhalak (*sturiones*).

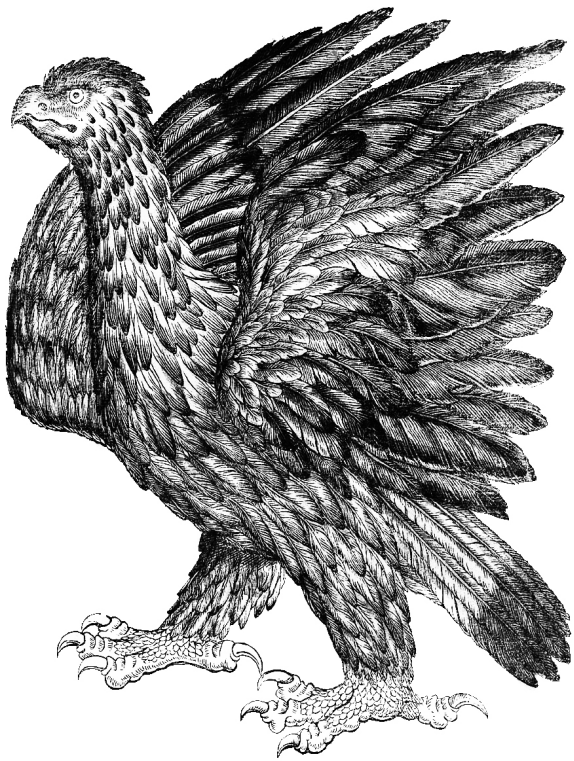
Ezeket az élőlényeket azonban nem lehet föld alattiaknak mondani, mint ahogyan egyetlen más élőlényt sem, amelyik nem búvik be a föld üregeibe – még ha a hideg elkerülésének a téli hónapokban, a hőség elkerülése végett pedig a nyári hónapokban némelyik elrejtőzik és elbúvik: amilyenek például az emberi fajtából azok, akik a nagyon hideg vagy a nagyon forró vidékeket lakják, hiszen ezek nyár idején, amazok pedig télen húzódnak meg a házaikban; a négylábúak közül pedig a sündisznók (*erinacei*): ezek ugyanis télen behúzódnak az odvas fába, amelyekben nyáron gyümölcsöket halmoztak fel. Hasonlóképpen a pelék (*ghyres*) és a hölgyme-

nyétek (*mures Pontici*), valamint némely kígyók (*serpentes*) is az odvas fákbán rejtőznek el, ámde ez utóbbiak legnagyobb részükben, amint arról később majd beszélek is, a sziklák üregeit keresik fel. Némely csótányok (*blattae*) és ászkák (*aselli*) is a falhasadékokban és a házak zugaiban rejtőznek el. A hangyák (*formicae*) is bolyokban telepednek meg, amelyeknek az összehordására tavasszal és nyáron sok munkát fordítottak. Továbbá a házi méhek (*apes domesticae*) télen kaptárakba mennek, az erdei méhek (*apes silvestrae*) vagy a fák odvaiba, vagy a föld üregeibe, vagy a régi kőfalak omladékai közé; az erdei lódarazsak (*crabrones*) is a fák odvaiba és göcsörtjeibe, a darazsak (*vespae*) pedig azokba a fákra és házakra lévő fészkekbe, amelyeket nyáron építettek. Hasonlóképpen nem kevés madár is elrejtőzik télen az odvas fákbán, mint például a kakukk (*cuculus*), a harkály (*picus*), valamint az a holló (*corvus*), amelynek a fején egy vörös folt van, s amelyet a görögök éppen ezért *pyrrhokorax*-nak (vörös hollónak) neveznek; továbbá némely bankák (*upupae*). De a fecskék (*hirundines*) is – mind a házi (*domesticae*), mind pedig a mezei (*agrestes*) fecskék – azokon a szomszédos helyeken húzódnak meg, amelyek melegebbek; ha pedig nem akad ilyen a számukra, akkor a hegyek szoros helyein rejtőznek el, ahol olykor menedéket szoktak találni a seregélyek (*sturni*), a vadgalambok (*palumbae*), a pacsirták (*alaudae*), a gerlék (*turtures*), a feketerigók (*merulae*), a rigók (*turdi*) és a bankák (*upupae*) is. És akár a fákbán, akár a hegyek között rejtőznek el, ebből az okból tavasz idején tollatlanok szoktak lenni.

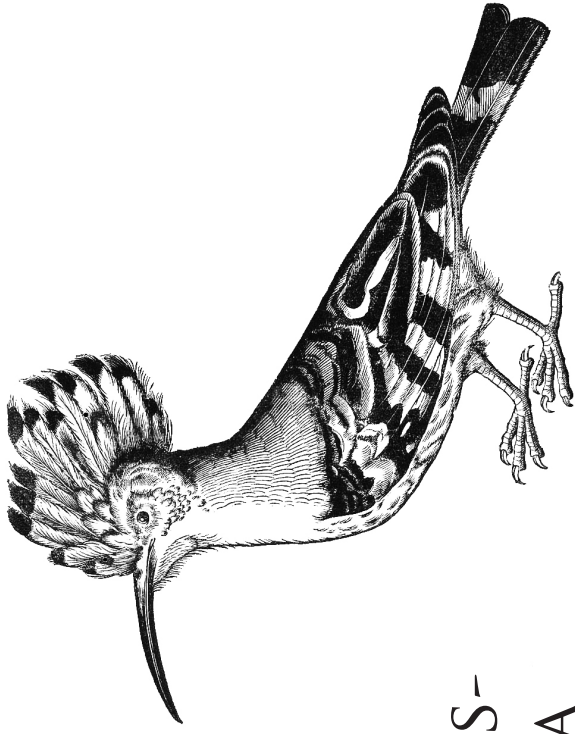
Eléggé sokat – talán többet is, mint amennyit az elhatározott szándékom megkövetelt – beszéltem

azokról az élőlényekről, amelyek a hőség vagy a hideg elkerülésének az okából nem bújnak sem a föld hasadékaiba, sem a lyukakba, sem pedig a barlangokba. Jóllehet mindaz, amit eddig elmondtam, a természetét tekintve annyira alkalmasan összefügg mindazzal, ami ezután következik, hogy a kettőt egymástól elválasztva aligha lehetne megfelelően kifejtteni.

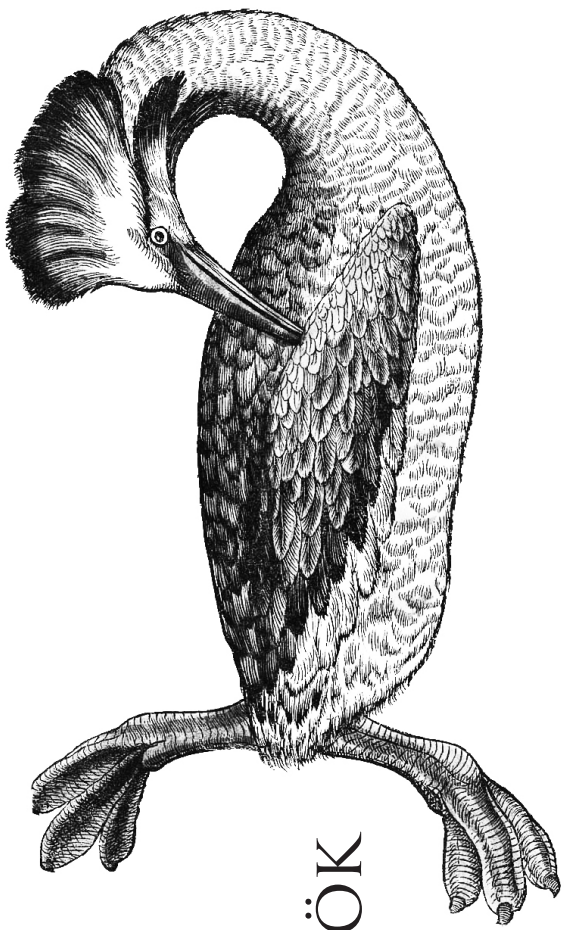
Azoknak az élőlényeknek tehát, amelyeknek a kedvéért ezen munka megírásának a fáradságát magamra vállaltam, három fajtájuk van. Némelyek ugyanis vagy éjszakának idején, vagy napközben mennek be a föld üregeibe és rejtőznek el, vagy alszanak azokban, de valamennyi többnyire még télen is előjön onnét, hogy eleséget szerezzen. Némelyek pedig az esztendő bizonyos szakaszában bújnak be a föld alatti üregekbe és mély álomba merülve néhány hónapot is eltöltenek azokban. Végül némely élőlények csaknem állandóan a földben elrejtőzve élnek. Az első fajtához tartozók nemcsak szárazföldiek lehetnek, hanem szárnyasok is; először azonban a szárazföldieket fogom sorra venni. Közéjük tartoznak pedig a barlangokban meghúzódó emberek, akiket éppen ezért *troglodytáknak* neveznek. Közülük egyesek azért laknak ezekben a barlangokban, hogy a hőséget elkerüljék, mint például azok, akik Afrikában a Vörös tenger mellett élnek, vagy a Syrtis környéki népek. Némelyek pedig a hideg elkerülésének az okáért, mint például azok az emberek, akik a Kaukázus hegy mögötti, észak felé elterülő síkságot lakják Ázsiában, valamint a skythiai népek, amelyek Skandinávia scricfinniai vidékein éjszaka veszélyeztetik a hajósokat: égő máglyával kergetik el a tengerészek

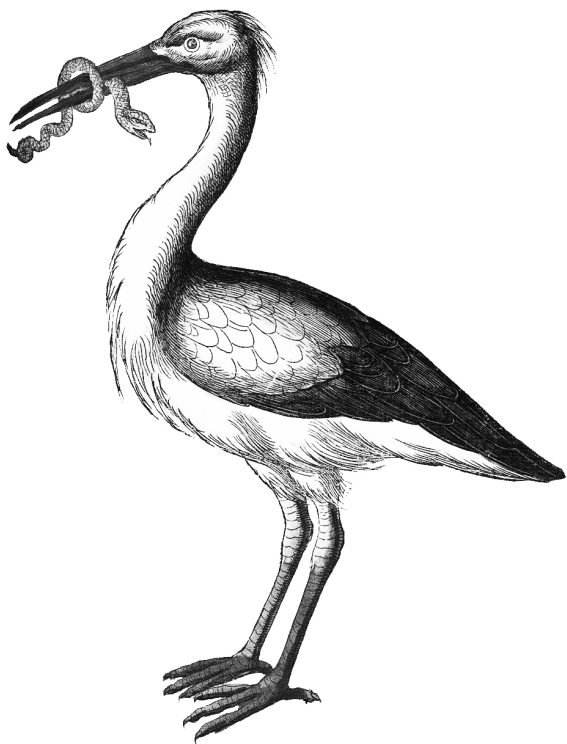
SAS

BÚBOS-
BANKA

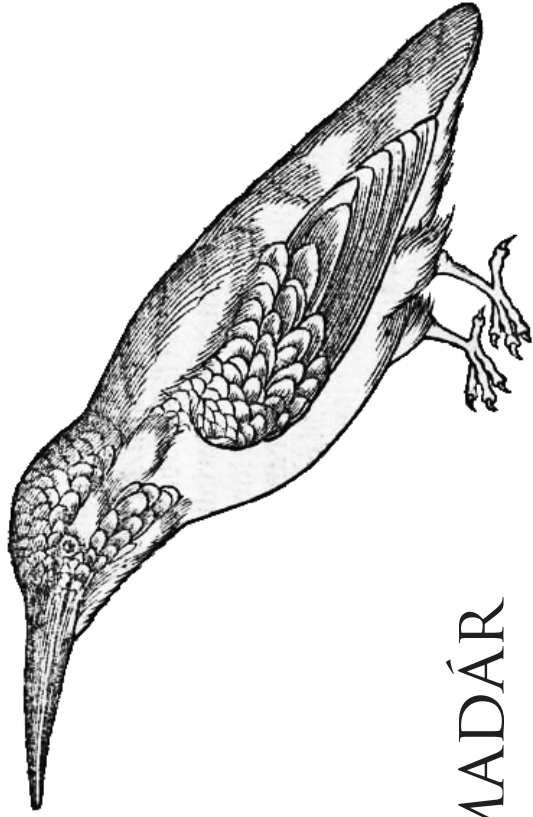
VÖCSÖK

GÓLYA

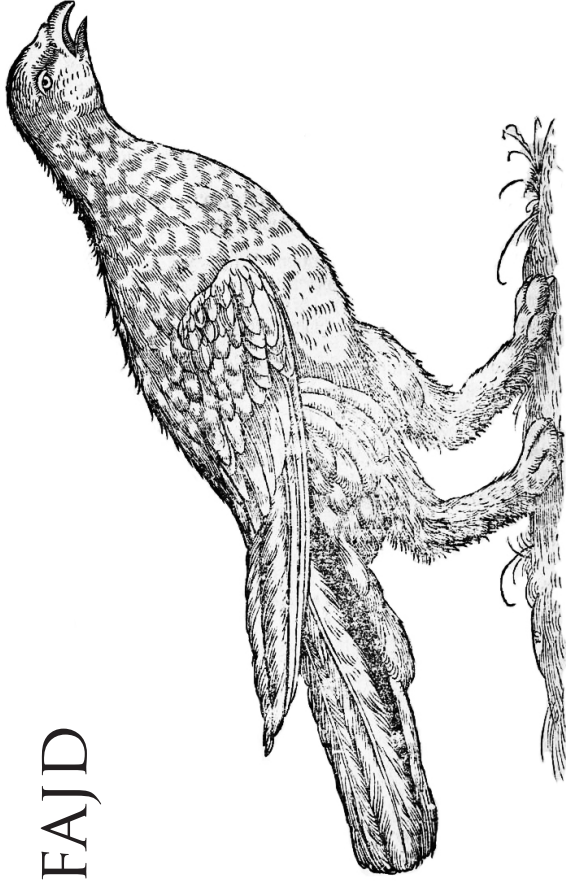
FECSKE

JÉGMADÁR

HÓFAJD

GYÖNGY-
BAGOLY

ezeket. Nagy-Örményországban is, ahogyan Xenophon, a kiváló szerző írja, vannak föld alatti házak, amelyeknek olyan szűk a bejárata, mint egy akna, de az alsóbb részük széles; a jószágok számára kiásott bejáratok vannak, az emberek pedig létrákon mennek le. Sőt, Tenedos szigetén a halászok manapság is a sziklák üregeit használják lakások gyanánt, mint ahogyan egykoron az útonálló Cacus is az Aventinus hegy és a sóraktárak közötti barlangban

*...élt, egy fél-ember, soha napfény
át nem járt üregén...,**

vagy ahogyan a cumaei Sybilla ama barlangban az Avernusi tó mellett, amely barlang a szép faragását tekintve éppen olyan kiváló volt, mint amilyen hírneves a jóslatok tekintetében. Az énekeiről nevezetes asszony, Kirké is – ahogyan Homéros írja – *en spessi glaphyroidin*, vagyis egy boltozatos barlangban lakott. Sedunában is, a sitteni kerületben, Bremisa falu közelében van egy kivájt kősziklából, bármiféle épületfa és fagerenda alkalmazása nélkül kialakított teljes kolostor, vagyis templom, szobák, istálló, konyha, borospince. A magas hegyek között hasonlóképpen láthatók föld alatti várak, például az Alpokban az, amelyet Covolumnak neveznek: ehhez sem a lovasok, sem a gyalogosok nem tudnak felhágni, hanem úgy húzzák fel oda az embereket és mindazt, ami az élethez szükséges; ilyen továbbá az a vár, amelyik Szicíliában, egy kiugró sziklán áll, nem messze az Eryx hegytől, s a Drepanum elő-

* Vergilius, Aeneis, VIII. 194.

heggyel egy kis hidacska köti össze és csupán azon keresztül lehet megközelíteni; vagy az, amelyik Szászországban van, Blancheburg és Halberstad városok között; végül pedig az, amelyik Thüningiában, Weimar és Blancheheim városok között, Melling falu közelében található. Az előbbinek a neve Ó-Reinestein, az utóbbié pedig Pufhard, s ez Weimartól négyezer lépésnyi távolságra van. Most mindkettő üres és lakatlan, mindkettőnek vannak sziklába vájt boltozatos pincéi, termei, lépcsői, istállói, hodályai, ajtajai és ablakai, a szászországnak pedig még egy temploma is, amely fölé a lakosok egy őrtornyot építettek: az egészről csupán csak ez a torony látható. A templom boltíves alakjáról és a közepén lévő hengeres oszlopról nevezetes, minden egyéb négyzetes benne. Maga a szászországi hegy minden oldalról meredek, kivéve azt az oldalt, amelyiken fel lehet hágni reá. Ennek a síkján emelkedik kellemesen a magas domb, s azon a részen, amelyik a síkságra néz, egy eléggé mély és széles árok veszi körül. Ennek a dombnak a néhol vörös színű, kivágott homokkőéből van kialakítva ama vár, amely sok és nagy ablakkal rendelkezik, sőt a hegy lábánál föld alatti helyiségek is vannak, a lovak számára szolgáló istállókkal együtt. Ennek a két várnak köszönhetően született a következő, a szászoknál és a thüningiaiaknál elterjedt rejtély:

*Dic, quibus in terris arx alto condita monte,
mille ubi per tectum possunt errare bidentes?*

(Mondd, mely földeken áll a magas hegyen épített vár, ahol szerte a tetőkön ezer birka is kóborolhat?)

– Hoehsteinben is, amely vár Meissenben, az Elba folyón túl áll, vannak lóistállók a sziklába vájva. Az irodalomban is nevezetesek a praenestina föld alatti árkok, amelyek egyikében az oda bezárt Caius Marius végezte be az életét. A komédiaszerzők írásaiból kiderül, hogy föld alatti házacskákból laktak azok a görög asszonyszemélyek is, akik nyilvánosan kurválkodva árulták magukat: ezeket a kamrácskákat *chamaitypeion*oknak nevezik. Terentius magyarázója úgy vélekedik, hogy a *ganeumot* (közkonyha) azért nevezték *apo tés gas*nak, mert a föld alatt volt. Rómában is voltak ilyen kamrák, mégpedig a legtöbb a Circus Maximus alatt, ott, ahol a tengeri csata-játék színhelye volt, valamint a suburai, a summaenai és a tuscai negyedekben: sőt, Rómában Disnek föld alatti oltárai voltak, Consusnak pedig föld alatti temploma, s olvashatunk arról is, hogy az ókoriak az alvilági istenek számára föld alatti üregeket ástak, a nimfák számára pedig barlangokat rendeltek. Németország némely tengerparti városában, például a poroszoknál Danzigban és a szászoknál Lübeckben a köznép java része a föld alatt lakik, a pincékben, amelyek fölé vannak építve a nagyszerű lakóházak: ezekben pedig az urak laknak. Ugyanilyen módon föld alatti üregekben él a tengeri nyúl (*cuniculus*), a róka (*vulpes*), a hód (*fiber*), a vidra (*lutra*), a borz (*meles*) és talán még némely más vadállat is, ámde ezek az eleségük megszerzése végett téli időben is kijárnak azokból.

A tengeri nyúl (*cuniculus*) sok üreget váj ki és a földből való dombokba ássa bele a járatait (*cuniculos*); e dologról kapta a latin nevét is. Reggel és este jön ki a föld alól, a többi időben szinte mindig ott búvik meg. Egyik-másik üregét pedig porral

zárja el, nehogy megfogják. A fúrómenyét (*viverra*) azonban, valamint azok a kicsiny kutyák, amelyek éles szaglással rendelkeznek a nyomkeresésben, az üregekbe és a járatokba bebocsájtva – mint ahogyan az azokba beleöntött forró víz is – menekülésre kényszerítik és kiűzik ezeket az állatokat, amelyeket azután vadászhálókkal fognak el. A tengeri nyulak egyébiránt nem egyforma színűek: vagy szürkésbarnák tudniillik, vagy néha a nyúléhoz hasonló színűek, vagy pedig foltosak; a fehér színűek például fekete vagy vörösésbarna foltoktól tarkállanak.

A róka (*vulpes*), amely állat a cselvetésben értelmes, nem is annyira maga ássa az üregeket, hanem inkább a más állatok által ásottakat foglalja el. És a borzot például a bűz segítségével űzi el az elfoglalt odútól: az ürülékével keni be ugyanis az üreg bejáratát. Nyulakra, tengeri nyulakra, egerekre, tyúkokra, madarakra és kis halakra vadászik. Mindezt pedig furfangos módon teszi. Tudniillik gyakran elkapja az óvatlan tengeri nyulakat és nyulakat, miközben úgy tesz, mintha játszadozni akarna velük, s oly módon szokott leselkedni az egerekre, amiképpen a macskák. A tyúkokat úgy fogja meg és hurcolja el, hogy éjnek idején, titokban oson be az óljukba; a madarakat, amelyek a közelébe repülnek, miközben cselből halottnak teteti magát, megragadván megöli és felfalja; a sas támadását a földön hanyatt fekve, a lábaival hárítja el, míg végül megragadván, szétszaggatja. A farkát – s bizony, jó nagy és sűrű, bozontos szőrű farkat ajándékozott a természet ennek az állatnak – a partról a folyóba lógatván, a beleúszó kis halacskákat azzal fogja meg, majd egy kissé távolabb húzódván a parttól, a

farkát megcsóválva rázza a földre az elfogott halcskákat, majd felfalja őket. Hátrafelé lépegetve megy oda a darazsak fészkéhez – félti magát tudniillik azoknak a fullánkjaitól –, s farkát a fészekbe bocsájtván, kiszedi a darazsakat, majd a darazsakkal teli farkát kihúzván, a legközelebbi kőhöz, fához vagy falhoz, illetve palánkhöz csapkodja azt, s miután ilyen módon az összeset agyonütötte és elpusztította, kiüríti és feldúlja a fészket. Ugyancsak a farkával játssza ki a kutyát, amely követi őt, olyan módon, hogy a kutya szája előtt ide-oda csóválja azt. És a sündisznót, amely félelmében összegömbölyödik, hogy tüskéivel minden oldalról védekezhesse magát, lehugyozza és ilyen módon fojtja meg. A sündisznó ugyanis a szájába folyó vizelet miatt egyáltalán nem képes lélegzetet venni. A róka egyébiránt olyan nagyságú, mint egy közepes méretű kutya. A színe pedig vörösesbarna, ámde az elülső részén szürkés; ritkán azonban fehér, és még ritkábban fekete színű.

A hód (*fiber*) és a vidra (*lutra*) is elhagyja a partok üregeit, amelyekben rejtőzik; ezek az állatok a folyókba merülnek le és ott fognak halakat, amelyekkel táplálkoznak, de megeszik a fák gyümölcseit és kérgét is. A vidrát (*lutra*) pedig azért nevezték el így, mert besározza (*lutari*) magát. Gyakorta megfürdik ugyanis, amidőn a halfogás okáért lemerül a vízbe, sőt, sokszor a víznek teljesen a fenekére: ámbátor Varro úgy gondolja, hogy a *lutra* szó a görög nyelvből származott, s hogy a vidrát azért nevezték *lytra* néven, mert azt tartották felőle, hogy benn a partban elrágja a fák gyökereit és ezáltal kidönti a fákat. És csak akkora távolságra úszik és halad a víz alatt, mielőtt a vízből ismét kiemelkedve lélegzetet ven-

ne, amekkora távolságra a megfeszített íj ki tudja lőni a nyílveesszőt: ha pedig nem tud levegőt venni, akkor megfullad, miként a többi, a szárazföldön járó állat. A teste szélesebb és hosszabb a macskáénál, a lábai rövidek, a fogai hegyesek; a hódtól a farkát, a hátulsó lábait és a szőrét tekintve különbözik. A vidrának ugyanis hosszú és a többi négylábúéhoz hasonló farka van, a hódé pedig a hal farkához hasonlít, ámbár nincs beborítva pikkelyekkel, de nagyon vastag, csaknem tenyérynyi széles és egy *dodrans*, vagyis háromnegyed láb hosszú. Ha ez az állat a lépcsőkön fekszik, akkor a farkát és hátulsó lábait a folyóba engedi, amíg az be nem fagy a hidegtől; ha pedig úszik, akkor a farkát mozgatva mintegy evezni szokott. A vidrának valamennyi lába a kutya lábaihoz hasonlít: a hód elülső lábai pedig a kutyáéhoz, a hátulsók a liba lábaihoz. A lábujjai között ugyanis valamilyen hártya feszül: ennél fogva ezek a lábak inkább az úzásra, az elülső lábak pedig a járásra vannak teremtvé és alkalmatosak, hiszen ez az állat egyformán él a vízben és a szárazföldön. A hód szőre szürkésfehér színű és egyenlőtlen: a rövid szőrök közül ugyanis mindennütt kétszerte hosszabb szőrszálak állanak ki; a vidra szőre azonban barna, s néha gesztenyeszínbe hajlik, továbbá rövid és egyenletes. Mindkét állat szőre csillogó és lágy, s ezért lenyúzott prémjükkal szokták díszíteni a nemes bőrből készült öltözékek szegélyét. És ámbátor a vidrabőrök messze felülmulják a hódbőröket, azért a hódbőrök is nagyon különböznek egymástól a színük tekintetében: némely bőrök ugyanis jobban, némelyek pedig kevésbé közelítenek a feketéhez, más bőrök pedig a vörhenyes színhez járnak közel; s a feketébbek

messze felette állanak a többinek, a kevésbé feketék a középső helyet foglalják el, a rőtes színűek pedig a legkevésbé jók. A hód különösen előrelátó és ügyes állat: a fogával tudniillik, mint valami vasszerszámmal kivágván a bokrokat és a fákat a partok üregei előtt, valamiféle kis házacskákat készít magának és azokban két vagy három lépcsőfokot, mint valamilyen boltozatot, hogy amidőn a folyó vize megduzzadván, elöntötte a partokat, akkor fel tudjon mászni, s amidőn a víz megfogyatkozván leapadt, ismét le tudjon jönni. És akkor is, amidőn a fát már csaknem teljesen elvágta, ahányszor csak vágást tesz, mindannyiszor felpillantva megnézi, hogy vajon dőlni készül-e már a fa? Fél ugyanis, hogy attól a harapástól eldőljön a fa, s őt, a vigyázatlant agyonnyomja, mielőtt még el tudna menni onnét. És nem kevésbé állhatatos a szándékában, mint amennyire ügyes: amelyik fát ugyanis kiválasztotta a vágásra a parton, attól nem tágit, még akkor sem, ha hosszú időn keresztül nem tudja kidönteni. Ez az állat olyan hangot bocsájt ki magából, mint amilyet egy kisgyermek. S nemcsak a farka miatt vadászunk rá, amit megeszünk és a bőre miatt, amibe öltözünk, hanem a heréi miatt is, amiket orvosságszer gyanánt használunk, mégpedig elsősorban azokat, amelyek a Fekete tenger mellékéről származnak. Ezeket a heréket *castoreum*nak (hódony) nevezik az orvosok; a görögök ugyanis *kastó*mak hívják a hódot. Varro, a latin szerző szerint azonban a folyónak a jobb és a bal szélső (*extremus*) partjáról nevezték el a hódot, mivel leginkább ott látható; az ókoriak ugyanis *extremus*nak is nevezik ezt az állatot.

De a borz (*meles*) is kijár az üregekből és kóborol az erdőkben, nem másképpen, mint ahogyan a farkas (*lupus*), a hiúz (*lupus cervarius*), a nyúl (*lepus*), a vadkan (*aper*), a szarvas (*cervus*), a bakszarvas (*tragelaphus*), az iramszarvas (*tarandus*), a jávorszarvas (*alce*), a dámszarvas (*platyceros*), az őz (*caprea*), a vadkecske (*ibex*), a zerge (*rubicapra*) és még sok már állat teszi. De ezek az élőlények az erdőkben alszanak, az utolsó kettő pedig a hegyek legmagasabb kőszikláin és szirtjein. A borz (*meles*) egyébiránt szenvedélyesen kívánja a mézet (*mel*), s a nevét is attól nyerte. Róka vagy közepes kutya nagyságú, s valamiképpen ennek az utóbbinak a kinézetét is mutatja, főképpen a kutyaborz (*canina*). Két fajtája van ugyanis: az egyiknek ujjai vannak, mint a kutyának, s ezt kutyaborznak nevezik; a másiknak pedig kettéhasított patái vannak, mint a disznónak, s ezért ezt a fajtát disznóborznak (*meles suilla*) mondják. Valamennyi borznak pedig rövid lába, széles háta és sűrű irhája van, amellyel, félelmében felfújván és kiterjesztvén azt – Plinius szavait idézem –, az emberek ütését és a kutyák marását hárítja el: jóllehet amikor megküzd a kutyákkal, erősen harap is. Kemény szőrszálak borítják, amelyek vagy feketék, vagy fehérek, mégpedig olyanképpen, hogy a háta fekete szőrszálakban bővelkedik, testének a többi része pedig fehérekben, kivéve a fejét, amely mintegy váltakozó, fekete és fehér színű, a fejtetőtől a szájig vezető csíkokkal van ékesítve. A borzok pedig nem vastagok, hanem hájasok, s a hájuk kenőcsként, vagy más orvosságokkal együtt bevéve a vesefájdalmakat csillapítják. Ennek az állatnak a bőréből nyakörveket készítenek, amelyeket ezért is nevez Varro *meliumok*nak.

A folyóknak és a tavaknak a partjain is fészkelnek a jégmadarak (*halcyones*), s már Aristotelés figyelmét sem kerülte el, hogy ezek a madarak a folyók mentén felfelé vándorolnak, de télen nem rejtőznek el. Ez a madár nem sokkal nagyobb a verébénél. A tengeri jégmadárnak (*halcyo marina*) pedig az egész teste rendkívül szép az egymással kevert kék, zöld és halványbíbor színektől, olyannyira, hogy sem a nyakáról, sem pedig a szárnyairól nem hiányzik ezeknek a színeknek egyike sem; a csőre halványzöld, hosszú és vékony. A folyami (*halcyo fluvialis*) vagy parti jégmadárnak (*halcyo riparia*) a begye bíborszínű, a nyaka és a háta zöldeskék, a szárnyai vörössesárgák, a csőre pedig – mint ahogyan a lába is – hamuszürke színű. Halakkal és férgekkel táplálkozik.

A hófajd (*lagopus*) a legmagasabb havasok barlangjaiban építi fészket és költi ki tojásait, ama jég mellett, amelyik soha nem olvad el teljesen, sem nyáron, a Nap melegétől, vagy az esztendő más időszakaiban, s a záporosóktól verve sem omlik szét. Latin nevét a lábairól kapta (*lagopus* = nyúl-láb), amelyek szőrösek és fehérek, mint a nyúl lábai, és nem tollak borítják. Galamb nagyságú madár. A színe télen hófehér, nyáron pedig szürkésfehér. Nem repül messzire, ragaszkodik a havasokhoz. Fogságban nem szelídül meg és életben sem marad. Ennek a madárnak a húsa jóízű az egészséges íny számára, a beteg ember számára pedig gyógyító hatású.

Azok a madarak, amelyeknek a szemei napközben gyengék, éjszaka ellenben élesek és jók, napközben szoktak elrejtőzni, éjnek idején pedig rejtőhelyeikről kirepülni és táplálék után járni. Ezért

is nevezik ezeket éjszakai madaraknak. Ilyen a bőregér (*vespertillo*), az uhu (*bubo*), a kuvik (*ulula*), a bagoly (*noctus*), valamint a kecskefejtő madár (*nyctikorax*). De ezek a madarak nemcsak a hegyek és a kősziklák sötét üregeiben rejtőzködnek, hanem az odvas fákbán, az elhagyott házakban, a nagyméretű épületeknek – templomoknak és tornyoknak – a tetőzete alatt is, ahová csak ritkán mennek az emberek. A bőregér pedig szúnyogokra és legyekre vadászik, de kirágja a sódarokat és más, a gerendákra akasztott disznóhúsokat is. A többi éjszakai madár egereket, fecskéket, madarakat, bogarakat, méheket, darazsakat és lódarazsakat keres. De az uhu elkapja a kis nyulakat és a tengeri nyulakat is. Ez a bagoly, amelyik valamennyi éjszakai madár közül a legnagyobb, a hangjáról, amelyet kibocsájt, sőt valójában a nyögéséről – legalábbis számomra úgy tűnik – kapta a nevét. Nagy feje van, a teste lúd nagyságú, de rövid és mintegy megkurtított; a színe tarka, a csőre görbe, a karmai horgasak, a szemei nagyok. Nem nagyon különbözik tőle a kuvik (*ulula*), csak éppen kisebb: ez ugyanis a kiáltozó (*ululans*) hangjáról kapta a nevét.

Ezzel a két madárral vannak rokonságban a baglyok (*noctuae*), ámde a hangjukat tekintve különböznek tőlük. Nem kiáltoznak ugyanis, hanem egy olyan hangot bocsájtanak ki, amelyet Aristophanés *kikkadzsunak* nevezett. Ezeknek négy fajtája van. Közülük az egyiknek a tolla fülek gyanánt mered fel: ez a legnagyobb és fülesbagolynak (*bubo*) nevezik. A második fajtának rendkívül fehér színű a torka, egyebütt pedig sárga és fehér foltok tarkázzák váltakozva. A harmadik fajta kicsiny, s mint ahogyan a következő fajtára, úgy vadásznak reája a

ragadozó madarak. A negyedik fajta kisebb az előbbieknél; ez a sziklák és kövek között él. Ezt is, mint az előbbi, fehér és szürke foltok tarkázzák váltakozva.

A kecskefejő madár (*nyktikorax*) pedig, vagyis az éjszakai varjú, fekete színű, miként ama másik fajta varjú, de többnyire kisebb annál.

A bőregér (*vespertillo*), amely az estéről (*vesper*), amikor repül, kapta a nevét, valamennyire hasonlít az egérhez, ennél fogva tehát okosan írja Varro: *bőregér lettem, s ekképpen egyáltalán nem tartozom sem az egerek, sem pedig a madarak közé.** Van ugyanis szárnya és repül is – ez nem illik benne az egerekhez; ámde eleven kölyköket hoz a világra és nem tojásokat tojik – e dolog tekintetében viszont nem felel meg a madarak természetének. És tejjel táplálja az emlőihez húzódó kölyköket, holott a madarak mindenünnét összegyűjtik a táplálékot és úgy rakják azt a fiókáik szájába. Ezenkívül a bőregérnek vannak fogai, a madaraknak pedig egyáltalán nincsenek. A feje pedig hasonlít az egér vagy a kutya fejéhez; többnyire két, ritkábban négy füle van, a fogai fűrészeseek. A testét sötét sárga színű szőrszálak borítják, a szája azonban fekete, valamint a fülei is. Két szárnya van, amelyek azonban – miként a sárkány és a repülő hal szárnyai is – nem tollakból állanak, hanem egy fekete színű hártyából. Mindkét szárnyában van ujj és azon karom, a farka széles és miként a szárnyai, hártyás; a farkában van a két lába, amelyek mindegyikén öt, horgas karommal ellátott ujj van: ezekkel kapaszkodik az üregek falai-ba és a hasadékokba. Vagy függeszkedik tudniillik,

* Varro, *Saturae Menippeae*, 13.

vagy repül, vagy fekszik. Mivel pedig a lábai nem a testéből nőnek ki, hanem a farkából, azt mondják, hogy csak egy csípőcsontja van neki. Nem bocsájt ki éles hangot, mint az egér, hanem majdnem ugyanúgy vinnyog, mint a kölyökkutya. Két kölykét magához ölelve repül – ahogyan Plinius írja –, s ezeket mindig magával hurcolja. Ha a farkánál és szárnyainál fogva kifeszítik, néhány napig él.

Azok a troglodyták is, akik Afrikában laknak, napközben, mégpedig leginkább délidőben húzódnak be a barlangjaikba.

Az első fajta élőlényekről, amelyek éjszakának idején vagy napközben rejtőzködnék vagy alszanak a föld üregeiben, legyen ennyi elegendő. S most rátérek a második fajta élőlényekre, amelyek – mint mondtam – az esztendő egy bizonyos időszakában vonulnak a föld alatti üregekbe, ahol mély álomba merülve, miként a holtak, táplálék nélkül töltenek el néhány hónapot és egészen addig rejtőzködnék azokban, amíg a tavasz melegétől a föld felszínére szólíttatván, újra fel nem élednek és eszükbe nem jut a táplálék, amelyet oly hosszú időn keresztül elfelejtettek magukhoz venni. Jóllehet azok között is, amelyekről már beszéltem, van néhány ilyen, mint ahogyan minden fajtából vannak olyan állatok, amelyeket ezek közé kell számítani – erről még szólok majd a maga helyén. Ezek pedig vagy szárazföldi állatok, vagy szárnyasok, vagy vízi állatok, vagy pedig a szárazföldön és a vízben egyaránt megélnek; de először itt is a szárazföldiekkel foglalkozom. Sok négylábú állat tehát tél vagy nyár idején barlangokba húzódik. Nevezetesen a mormoták, vagyis az alpesi egerek (*mures Alpini*) ősszel vonulnak a barlangokba, amelyekben

nyáron csak aludni szoktak. A barlangokban ugyanis szénából, avarból és gallyakból vackokat készítenek, s azokban töltik el és alusszák végig az egész telet, összegömbölyödve, mint ahogyan a sündisznók szoktak. Egy-egy üregben többnyire vagy hét, vagy kilenc, vagy tizenegy, vagy pedig tizenhárom állat rejtőzik. Egyébiránt csodálatra méltó az okosságuk és az ügyességük, amidőn a szénát és az egyebeket gyűjtik össze. Tudniillik az egyik közülük a földön elnyúlván, mind a négy lábát felemelve fekszik a hátán, a többiek pedig reája hányják, mint valami szekérre mindazt, amit összegyűjtöttek, s miután így megterhelték, fogukkal megragadva a farkát, bevonszolják a barlangba és ilyen módon mintegy befuvarozzák oda a szükséges dolgokat: ez az oka annak, hogy ez idő tájt kopott hátúaknak látjuk őket. Miután pedig a barlangban szétteretették az almot, az üreg bejáratát vagy száját gallyakkal és földdel becsinálják és eltömik, hogy biztonságban lehessenek a szelek erejétől, a záporosóktól és a hidegtől. Egyébiránt annyira mélyen és erősen alszanak, hogy ha kiássák, vagyis az üregből kiszedik őket, nem ébrednek fel, csak azután, hogy a Napra téve vagy a tűz mellé helyezve felmelegedtek. Ez az egér az Alpokról kapta a nevét, ahol születik. A színe vagy vörösesbarna, vagy hamuszürke, vagy vörhenyes; a nagysága olyan, mint a nyúlé; a kinézete és az alakja pedig olyan, mint az egéré – ezért is nevezik egérnek. A fülei azonban rövidek és mintegy megkurtítottak; az elülső fogai hosszúak és élesek; a farka több, mint két tenyérnyi hosszú; a lábai rövidek és a felső részükön sűrű szőrrel borítottak; lábának ujjai a medve ujjaihoz hasonlóak, a karmai pedig hosszúak és mélyen kiássa velük a földet. A há-

tulsó lábain pontosan úgy szokott járni, mint a medve – néha tehát két lábon jár. Ha ennivalót adnak ennek az állatnak, azt az elülső lábaival fogja meg, mint a mókus, s ugyanolyan módon felemelkedve, mint ahogyan a mókus és a majom szokott, a farán ül egészen addig, amíg meg nem ette az ennivalót. Nemcsak gyümölcsökkel táplálkozik, hanem elfogyasztja a kenyeret, a húst, a halakat, a levest és a főzeléket is, és szívesen megeszi a tejet, a vaját, a sajtot: amikor ezeket rágcsgálja, szájának beszívása által olyan hangot bocsájt ki, amilyent a kismalac szokott. Sokat alszik; amikor pedig ébren van, folyton csinál valamit: avart, szénát, szöszöket és rongydarabokat hurcol a vackába, s ezekkel úgy megtömi a pofáját, hogy semmi egyebet nem tud megfogni. A többi dolgot a lábaival fogja meg és vonszolja. Amikor felbosszantják és haragra gerjed, akkor keményen harap. Amikor a mormoták egymás között játszanak, olyan zajt csapnak, mint a kölyökkutyák. Amidőn a barlangból kijönnek táplálékot szerezni, közülük egy ott marad a bejárat mellett, s a lehető legfigyelmesebben és a legmesszebbre néz. Ha embert, jószágot vagy vadállatot vesz észre, késedelem nélkül felkiált; ezt meghallván, a többi mormota mindenholnan visszarohan az üregekbe. A hangjuk pedig hasonlatos az éles és fület sértő síp hangjához: ezzel jelzik a levegő változását, valamint azt, hogy bármiféle ellenség közelít feléjük. A hátuk nagyon kövér, a testük többi része pedig sovány. Ámbátor a húsuikat valójában sem húsnak, sem pedig hájnak nem lehet mondani, hiszen ez valami a kettő között, mint a tehenek esetében a tőgyek húsa. Egyébiránt hasznos a gyermekágyas anyáknak és közülük is azoknak a számá-

ra, akiknek fáj a hasa; ezeknek a mormoták hája is használ. Emellett távol tartja az ébrenlétet.

A pelék (*glires*) télnék idején nemcsak az odvas fákból rejtőznek el – erről a dologról fentebb már szóltam –, hanem a föld barlangjaiban is. A pelét egyébiránt Aristotelész *eleios*-nak nevezi. Hamuszürke színű állat, ahogyan Albertus Magnus írja, kivéve a hasát, amely fehéres. Különbözik tőle egy kicsivel kisebb állatka, amelyet egyes görögök *kampsious*-nak (farokgörbítőnek) neveztek el, azért, mert felfelé kunkorítja és hajlítja a farkát; más görögök *skiuros*-nak (árnyasfarkúnak), azért, mert sűrű bozont fed és borítja a farkát, amellyel úgy szokta a testét árnyékba takarni, mint valamiféle legyezővel; megint mások pedig *mys skiuros*-nak (árnyasfarkú egérnek), mert mindezek mellett van benne valami hasonlóság az egér kinézetéhez is: éppen úgy, mint ahogyan a finn mókusz (*sciurus Fennicus*) sem a farkát, sem az alakját, sem az egész testének a körvonalait, sem a nagyságát, sem pedig a szokásait tekintve nem különbözik a mi mókusunktól (*sciurus*), hanem csak a színét tekintve más. Ez ugyanis szürkésfehér színű állat, míg a mi mókusunk vagy vörösesbarna, vagy pedig fekete; jóllehet Sarmatiának azon a részén, amelyet ma Lengyelországnak hívunk, él egy olyan mókusz, amelynek a színe szürkével kevert vörössesárga. Mindkét mókusnak pedig – vagyis a finn mókusnak is és a miénknek is – hosszú a két alsó foga; amikor megy, mindkettő leengedve vonszolja maga után a farkát; amikor eszik, az ételt mindkettő az elülső lábaival fogja meg, amelyeket kezek gyanánt használ, miként az egerek; végül mindkettő a hátulsó lábain és a farán ül. Mindkettő bikkmakkokkal, gesztenyékkel, mogyorókkal, al-

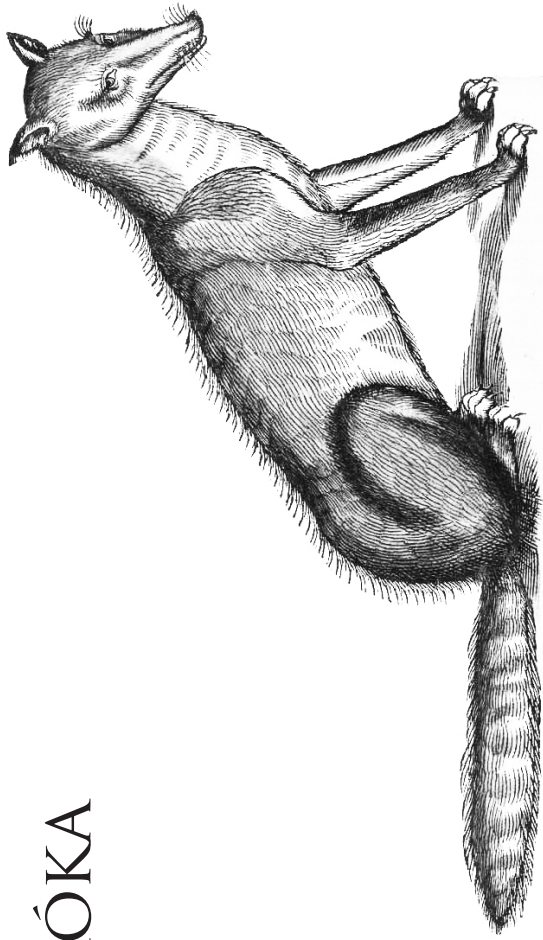
mákkal és más, hasonló gyümölcsökkel táplálkozik, télen pedig a lucfenyő, az erdei fenyő, a szurokfenyő és egyéb fenyőfák tobozaival. Mindkét fajta mókus tavasz idején kölykezik meg, s kölykeit átviszi egy másik fészekbe – tudniillik többet is készít –, ha valaki kezével belenyúl a fészekbe. A szegényebb emberek mindkét mókus húsát elfogyasztják, a gazdagok azonban ritkán élnek vele, mivel kellemetlen íze van, ha megkóstolják. Ámbátor mindkét fajta mókus a fákon él, mégsem rejtőzködnek el télen. A peléknek azonban, amikor télen elbújnak, az álom szolgál táplálék gyanánt és meg is hájasodnak az alatt az idő alatt, amíg alszanak. Ezért tehát helyesen írta Martialis a peléről a következőket:

*A telet át-aluszom s leghízottabb vagyok akkor,
Amikor álmom kívül nincsen egyéb etetőm.**

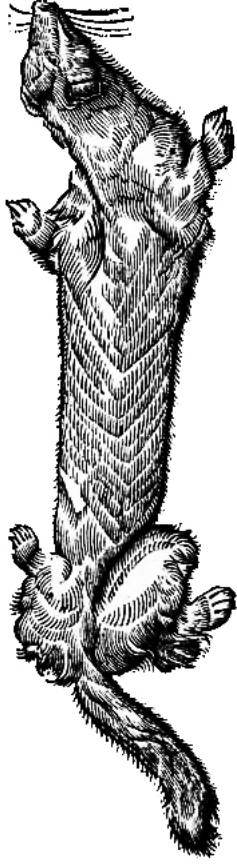
A pele húsa édes. S jóllehet a pelék az erdőkben élnek, azért nem jogtalanul panaszozja fel a hiányukat Varro a *Fundanius*, vagyis a *De admirandis* című könyvében a következő szavakkal: *az én erdőmben egyetlen pele sincsen*. A régieknek egyébként voltak pele-kalitkáik is. Hogy ezeknek milyeneknek kell lenniük, azt ugyancsak Varro tanította a *De re rustica* című munkájának a harmadik könyvében. És némely erdős helyeken manapság is kiássák a földet a lakosok, hogy a pelék beköltözhessenek annak üregibe, hogy amikor csak akarják, megfoghassák és megehessék őket. A rómaiaknál pedig – ahogyan

* Martialis, Epigrammata, XIII. 59.

RÓKA

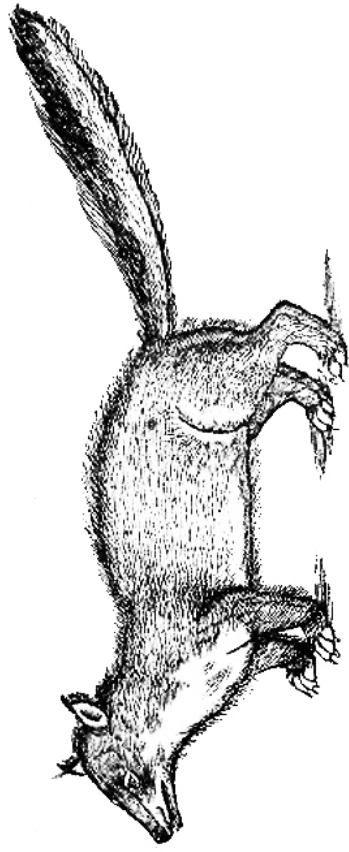

MENYÉT

VADÁSZGÖRÉNY

NYUSZT

Plinius írja – Fulvius Hirpinus hordókban készített élőhelyet a peléknek.

A fekete-tengeri egér (*mus Ponticus*) pedig, amelyet manapság hermelinnek is neveznek, csak télen rejtőzik el az odvas fákban, ahogyan fentebb mondtam. Az egész állat olyan fehér, mint a hó, kivéve az ujjnyi hosszúságú farkát: ennek a fele része ugyanis, mégpedig az alsó, a legfeketébb fekete. Ez az állat mókus nagyságú. Egerekre és madarakra vadászik, amelyekkel táplálkozik. Bőre az értéke-sebbek közé tartozik, mint ahogyan azé az állaté is, amelyet *mus Lassicus*nak neveznek: ez szürkésfehér színű és vastagsága nem több két ujjnyinál.

A noricumi egér (*mus Noricus*), amelyet ürgének (*citellus*) is neveznek, a föld üregeiben lakik. A teste olyan, mint a házi menyét (*mustela domestica*) teste: hosszú és vékony; a farka meglehetősen rövid; a szőrének színe szürke, mint a tengeri nyulak közül némelyiké, de sötétebb. Nincsenek fülkagylói, amiként a vakondnak sem, ámde vannak lyukak, amelyekkel ugyanúgy érzékeli a hangot, miként a madarak. Fogai hasonlóak az egér fogaihoz. Ennek az állatnak a bőréből, jóllehet nem annyira értékes, szintén szoktak ruhát készíteni.

A magyarországi egér (*mus Pannonicus*) is lemegy a föld üregeibe. Ennek az állatnak a színe világoszöld, a kinézete olyan, mint a menyété, a nagysága pedig, mint az egéré.

A közepes pele (*sorex*) is a földben rejtőzik el a téli hónapokban: az ürege csaknem három lábnyi mélységre nyúlik le a földbe. Ha kiássák és kiteszik a Nap fényére, lassanként megmozdulva ébred fel, mint a többi élőlény, amely végigalussza az egész telet. A hosszúsága háromnegyed lábnyi, a színe

nyáron barnával árnyalt vörössesárga, ősszel szürke; a fülei – ahogyan Plinius írja – szőrösek, farkának az alsó része pedig sörtés: nem borítja és fedi be ugyanis sűrű szőr az egész farkát, mint a mókusnak, sőt, a fülein is csak igen kevés szőrszál van. Ez az erdei egér – mint ahogyan a pele, a fekete-tengeri egér és a mókus is – felmászik a fákra. Körtemagokat ésogyorót eszik: a németeknél ezért is nevezték el aogyoróról.

Egy másik erdei egér (*mus silvestris*) rövidebb a közepes pelénél, ugyanis csak fél lábnyi hosszú. A színe a hátán és az oldalain ugyanolyan, mint az egéré, a hasa azonban fehéres. A bokrok alatt két lábnyi mélységre ás le a földbe, s a négy lábnyi hosszú üreg leghátulsó részébe mindenféle makkot halmoz fel, valamint cseresznye- és szilvamagokat, s egyéb gyümölcsök magvait is, de legfőképpenogyorót, mégpedig a legfinomabbat: erről aogyorófajtáról kapta a nevét is. Az üregnek csaknem a közepén egy kalaphoz hasonló fészket készít falevelekből, azért, hogy ha a víz néha befolyna az üregbe a föld alá, akkor a fészkek mellett folyják el, ő maga pedig szárazon feküdjék benn a fészkében. Az üregnek a másik oldalán is van egy lyuk, amelyen keresztül elmenekülhet, ha kiássák aogyorót.

A cickány (*mus araneus*) nem rejtőzik el a földben, mint a többi hazai egér; a latinoknál azért kapta ezt a nevet, mert a harapásával mérget fecskendez be, miként a pók (*araneus* = pók). A görögök pedig a *mygalé* (*mys* = egér, *galé* = menyét) nevet adták neki, azért, mert – miként Aetius mondja, aki röviden ír róla – a nagysága az egér nagyságához, a színe pedig a menyét színéhez hasonlatos: vagyis vörösesbarna, kivéve a hasát, amely szürkésfehér.

Hosszúkás ormánykája van, mindkét állkapcsában kettéhasított élben végződnek a fogak, s ezért négyszeres sebet kapnak tőle azok az állatok, amelyeket megharap. Nagyon picike és fekete színű szemecskéi vannak, a farka pedig kurta és igen rövid szőr borítja. Harapása a melegebb vidékeken többnyire veszedelmes, a hidegebb vidékeken azonban nem; ha pedig megsérül vagy sebet kap, a saját mérgével gyógyítja meg magát. Ha egy állat elfogja, nem öli meg, s visszariadván a mérgétől, meg sem eszi, mint ahogyan a patkányt (*mus maior*) sem: ez az utóbbi állat, jóllehet nem rejtőzik el télen, a Joachim-völgyben a szomszédos házakból beköltözött a tárnákba és azokban él. Egyébként tél idején is a házainkban szokott kóborolni. Testének tömegét tekintve megközelíti és csaknem eléri a legkisebb menyét nagyságát; a szőre feketés színű, a farka hosszú, nem nagyon vékony és nem is teljesen szőrtelen.

A menyéteknek néhány fajtája – mert több is van – a földben rejtőzik. Az egyik a házi menyét (*mustela domestica*), amelyet a görögök *galénak*, a németek pedig a hangjáról, melyet kibocsájt, *Wieselnek* (*visela*) neveznek. Ez az állat a hátán és az oldalain többnyire vöröses, ritkábban halványsárga színű, a torkán és a hasán mindig fehér, sőt néha – ámbátor nagyon ritkán – előfordul teljesen fehér színű menyét is. A teste vékony és nyúlánk, a farka rövid, az elülső fogai aprók és nem olyan hosszúak, mint az egér fogai. Nagyon szereti a faggyút. Az újszülött kölyköket a szájába fogván, minden nap máshová viszi, mert félti őket az emberektől és némely állatoktól. Egerekre vadászik és megküzd a kígyókkal, de hogy a mérgüktől biztonságban le-

gyen, előbb rutát eszik. Ha a tehenek tőgyét megharapja, azt – mielőtt még megduzzadna – menyétbőrrel bedörzsölve gyógyítják meg. Ez a menyétfajta, ha a házukban lakik, nem sokáig és nem sokat rejtőzködik, bár vannak odvai; ha pedig a mezőn él, télidőben barlangokban húzza meg magát.

A menyétek második fajtáját, a görényt a németek *Ittis*nek nevezik a görög *iktis* szóból, amely szóval ama művelt nép az erdei menyétet (*mustela silvestris*) jelöli. Ez az állat pedig vagy a partok üregeiben lakik, ahol a vidra és a hód szokása szerint a megfogott halakkal táplálkozik; vagy az erdőkben tartózkodik, ahol megfogja a madarakat; vagy a házak környékén, ahol a tyúkokat eszi meg – ezért is mondja róla Plinius, hogy házi állat –: a tyúkok vérét kiszívja, de hogy ne tudjanak zajt csapni, előbb leharapja a fejüket. És kiszívja a tyúkok tojásait, amelyeket el szokott lopni és sokat összegyűjt belőlük. Valamivel nagyobb a házi menyétnél; rövidebb, ámde vastagabb amaz erdei menyétnél, amelyet nyestnek (*martes*) neveznek; a szőre pedig nem egyforma hosszúságú és színű. A rövid szőrszálak ugyanis világossárgák, a hosszúak pedig feketék: és mivel ezek a test sok részéből kiállanak, úgy tűnik, mintha fekete foltokkal lenne tarkázva ez az állat. A szája környéke azonban fehér színű. Amikor erősen feldühödik, rossz szagot áraszt. Ezért is szokták a mieink eme görény bőrének mondani a leghitványabb és legbüdösebb bőroket.

A harmadik fajta menyét, a nyest is erdei állat: ez a sziklák repedéseiben és üregeiben alszik. *Martialis martes*nak nevezi, a németek pedig *Mardern*nak

(*marterus*). Íme, Martialisnak a Maternushoz írott verse az Epigrammák X. könyvében:

Nyestet fogván ím, itt van a büszke vadász.

Ez az állat olyan nagyságú, mint a macska, de egy kicsivel hosszabb, a lábszárai pedig rövidebbek, s ugyancsak rövidebbek a karmai is. Az egész testét sárga és feketés szőr borítja, kivéve a torkát, amely fehér színű. Ez a fajta menyét is éppen úgy, mint a legutóbb említett, belopózik a házakba és megöli a tyúkokat, kiszívja a vérüket és kiszürcsöli a tojásaikat.

A negyedik fajta menyét ugyancsak erdei állat, a fák között éli le az életét, s ezt is nyest (*martes*) néven ismerik. Ez a menyét ritkán és nem szívesen hagyja ott az erdőt és éppen ebben különbözik a fentebb említett fajtától, valamint abban is, hogy ennek a torka sárga színű, s hogy a testének egyéb részein is a szőr inkább sötét sárga. Némelyek úgy vélekednek, hogy ennek is két fajtája van: az egyik az, amelyik bükkerdőkben él, a másik pedig, amelyik fenyőerdőkben, s ez utóbbi a kinézetét tekintve bizony szebb is.

A menyétek ötödik fajtája valamennyi közül a legszebb és a legnemesebb; ezt a németek *Zobel*nak (coboly = *zobela*) nevezik. Erdőkben lakik, miként az a nyest, amelyikről most beszéltem; egy kevéssel kisebb annál, de teljesen sötét sárga, kivéve a torkát, amely szürke színű. – Ez a három utóbbi menyétfajta kiválóság tekintetében annál jobban felülmúlja az összes többi, amennyivel több fehér szőrszál van hozzákeveredve sárga szőrszálaikhoz. A cobolybőrök pedig nagyobb értékűek, mint az

arannyal átszőtt posztók. Tudomásom van arról, hogy negyven darab nagyon jó cobolybőr – ennyit szoktak ugyanis egy csomóba gyűjteni és egyben eladni – többbe került ezer aranyforintnál. Minden fajta menyét nagyon bűdös szagot áraszt magából, amikor haragra gerjesztik őket, de leginkább a görény, amelyet a németek *Iltis*nek neveznek; ezenfelül valamennyi menyétnek egy kissé pészmaszagú az ürülete.

A nerc (*noerza*) pedig, amely szintén az erdőkben él, nyest nagyságú állat; egyenlő hosszúságú és rövid szőre van, amelynek színe hasonlatos a vidra szőréhez; a nercbőrök azonban messze felülmúlják a vidrabőröket, s különösen akkor értékesek, ha fehér szőrszálak vannak a többi közé keveredve. Ez az állat is azokban a hatalmas és sűrű erdőrengetegekben fordul elő, amelyek az Odera és a Visztula folyók között terülnek el. – S jóllehet egyetlen menyét sem rejtőzik el a téli hónapokban és nem is búvik soha a föld alá, én mégis leírtam mindegyiknek a kinézetét, mert ez, úgy gondolom, hasznos a természeti dolgokat tanulmányozók számára.

A fúrómenyét (*viverra*), amely a tengeri nyulakat kikergeti a barlangjaikból, egy kicsivel nagyobb a házi menyétnél. A színe többnyire fehéres puspángsárga. Ez egy vakmerő és vérszomjas állat, s csaknem minden más fajtájú élőlénnel szemben ellenséges és kegyetlen természetű; megissza a vérért azoknak az állatoknak, amelyeket megölt, de a húszakat szinte sohasem eszi meg.

Csaknem ugyanilyen vadságú állat a mezők pusztítója, Ceres ellensége: a hörcsög (*hamster*) is, amelyet némelyek *cricetus*nak neveznek, s amelyet Palesztina lakosai valamikor görögül *arktomys*nak

(medveegérnek) hívtak, mégpedig azért, mert egér fajtájú, de ugyanakkor medve fajtájúnak is látszik hasának fekete színe miatt, amidőn felemelkedve a hátulsó lábain áll. Annyira haragosnak és vadnak mutatkozik, hogy ha egy ló óvatlanul utána megy, elő szokott ugrani és a ló szájához kap, s ha megragadja a fogával, nem is engedi el azt. A föld üregeiben lakik, nem másképpen, mint a tengeri nyúl, de szűk üregekben: ezért bőre azon a részen, ahol a csípőcsontot fedi, szőrehagyott. Egy kicsivel nagyobbnak mutatkozik, mint a házi menyét, s a lábai felettébb rövidek. A szőre a hátán csaknem ugyanolyan színű, mint a nyúlé, a hasán pedig fekete, az oldalain vörösesbarna. De mindkét oldalát három-három fehér folt is tarkítja. Fejének a legfelső része – ahogyan a nyaka is – ugyanolyan színű, mint a háta; a halántékai vörössesárgák, a torka fehér. A farkának, amely három ujjnyi hosszú, hasonlóképpen olyan a színe, mint a nyúl szőrének. A szőre pedig annyira hozzátapad a bőréhez, hogy csak nehezen lehet kitépni belőle. Könnyebb tehát a bőrt lehúzni a húsról, mint a szőrét gyökerestől kitépni a bőrből. S ezért is, valamint a sokféleségük miatt értékesek a hörcsögbőrök. – A hörcsög sok gabonaszemet halmoz fel a barlangjában, s azokat mindkét oldalon rágcsálja a fogaival, ugyanis tág és bő pofazacskói vannak. Ezért illetik a mieink a falánk embert ennek az állatnak a nevével. Elülső lábával, miként a mókus, részint a füleit és a pofáját simogatja, részint pedig az ételt fogja; ilyenkor felemelkedve, a hátulsó lábaira és a farára ül, s a mellső lábával eszik. Thüningia mezősegei a gabona bőségének és jóságának a következtében teli vannak ezekkel az állatokkal, de Meissenben szintén

bőven van belőlük: előfordulnak ugyanis Pegau és Lipcse környékén.

A hörcsögnél kisebb a *vormela* és tarkább is. A hasán kívül ugyanis, amely szintén fekete, az egész testét halványsárga, vörössárga és sötét sárga színű foltok ékesítik. A farkán, amely másfél tenyérfelületnyi hosszú, szürke szőrszálak keverednek a fehérekkel, de a legvége fekete.

Eddig az egereknek, a menyéteknek és más, velük rokon állatoknak azon fajtáiról beszéltem, amelyeknek nagyobb része felkeresi a föld alatti üregeket: most a tövises disznóról (*histris*) fogok szólni, amely állat úgyszintén felkeresi a barlangokat, de – ahogyan Albertus Magnus írja – a nyári hónapokban, s ezt a többi élőlény szokásaival ellentétesen cselekszi. Ezt az állatot a görögök közül némelyek *akanthochoiros*-nak (tövises malacnak) nevezik, részint azért, mert hasonlít a malac kinézetéhez, részint pedig azért, mert tövisek meredeznek rajta, miként a sündisznón. A feje azonban inkább hasonlít a nyúl fejéhez, a füle az ember füléhez, a lába pedig a medve lábához. A sörény testének a felső részén felálló és elülső részén fehér színű; bőrének dombocskái, amelyek szájának mindkét oldalán megtalálhatóak, hosszú és fekete sörtéket tartalmaznak: sőt, a többi sörtéje is fekete. Az első tövisek a háta közepéből, valamint az oldalaiból nőnek ki, de a leghosszabbak az oldalaiból, mégpedig azoknak is a felső részéből. Ezek a tövisek részben feketék, részben fehérek; két, három vagy négy tenyérfelületnyi hosszúak; a töviseket, ha valamikor úgy hozza a kedve, felmereszti, mint ahogyan a páva a farkát, de amikor bemenni készül az üregébe, lebocsájtja azokat. Amikor felmérgetik és a harag-

tól megfeszíti a bőrét, a töviseket, mint dárdákat az őt zaklató kutyák pofájába szúrja, vagy pedig akkor erővel lövi ki, hogy belefúródnak a fába. Négy hosszú foga van, mint a nyúlnak: kettő a szájának a felső, kettő pedig az alsó részén. Éjszaka van ébren, napközben alszik. Darabokra vágott kenyérrel, almával, körtével, répával, murommal táplálkozik és vizet iszik, de ha bort öntenek eléje, szívesen megissza azt is. India és Afrika szüli ezt az állatot, onnét került el hozzánk mostanában.

Ezenkívül még a medvék (*ursi*) vetik be magukat a barlangok rejtekeibe, ha az élőhelyük szolgál nekik barlangokkal; ha pedig nem szolgál, akkor mellső lábaikat kezek gyanánt használva, a halomba hordott gallyakból és faágakból készítenek ilyen rejtekhelyet, oly módon hordván össze azokat, hogy az eső ne folyjék be; s háttal csúsznak be ezekbe a rejtekekbe. Félnék ugyanis attól, hogy lábnyomaikkal, amelyek belemélyednek a talajba, elárulják magukat a vadászok előtt. A hímek negyven napon, a nőstények pedig négy hónapon keresztül rejtőzködnek a búvóhelyükön: az utóbbiak ez alatt az idő alatt egy fehér színű és alakatlan húsdarabot hoznak a világra, s csak lassanként formálják azt nyalogatásukkal a saját képmásukra. Ez a dolog nem volt ismeretlen Ovidius előtt sem, aki így verselt:

*Medveanyától ellett bocs, csak hús, noha él, nincs
semmi alakja: az anyja nyalással képezi tagját,
testét téve olyanná, mint amilyen neki is van.**

* Ovidius, *Metamorphoses*, XV. 379–381.

Amikor elrejtőznek, előbb fekszenek és tizennégy napon keresztül jó mélyen alszanak, s a mély álomban sokkal hájasabbak lesznek; azután üldögélnek és mellső lábaikat nyalogatván tartják fenn az életüket. Tavasszal pedig ismét előbújnak a rejtékhelyeikről: a hímek nagyon kövéren, a nőstények azonban nem, mivel bocsokat hoztak a világra azon idő alatt. Az összeszűkülő hasukat kontyvirággal szokták fellazítani, oly módon, hogy ezt a füvet rágcsálják. S bár a medvék rendkívül vérszomjas állatok, az emberekkel mégsem kegyetlenkednek, ha azok elnyúlnak a földön, szájukat a föld felé fordítják és nem vesznek lélegzetet: hanem csak megszagolgatják és azután otthagyják őket, mint holttetemeteket, amiket – úgy gondoljuk – gyűlölnek. A mi embereink egyébiránt jól ismerik a medvéket: sokat teremnek ugyanis ezekből az állatokból a hideg vidékek, mégpedig barnákat vagy feketéket, amelyeknek két fajtája van: a nagyok és a kicsik. Az utóbbiak könnyebben másznak fel a fákra és sohasem nőnek meg olyan nagyra, mint az előbbie. Mindkét fajta húst, mézet és füvet eszik, valamint a fáknak a gyümölcsét. Mysia pedig fehér medvéket szül, amelyek halakat fognak, miként a vidra és a hód.

A gyík (*lacerta*) is a földben rejtőzik el a téli hónapokban, ámbár voltak olyanok, akik tagadták, hogy életének a tartama meghaladja a fél esztendőt. Az év többi részét többnyire a bozótokban és a csalitokban szokta tölteni. Ennek a néglábú állatnak a nyelve kettéhasított és szőrös, a lábai kurták, a színe tavasz idején zöld, nyáron pedig néha halványsárga.

Rejtőzik a rézgyík (*lacerta chalcidica*) is, amely azokról a rézszínű csíkokról kapta a nevét, amelyek a hátát tarkítják. *Sepsnek* is nevezik, azért, mert ha valakit megharap, a seb rothadásnak indul és bűdösséget árasztó genny szokott kifolyni belőle. A zöld gyíktól testének alakját tekintve nem különbözik, csak a színe más.

Elbúvik a vízigyík (*lacerta aquatilis*) is, amely a vízben és a szárazföldön tölti el az életét, de gyakrabban tartózkodik a vízben. Azokban a zavaros pocsolyákban jön a világra, amelyek a zsíros földön keletkeznek, valamint a falak alatti árkokban. Kicsike állat és emellett még a színében is különbözik a többi gyíktól: vagy szürke, vagy szürkésbarna. Teknősbéka vagy szalamandra módjára lassan mászik. Ha felizgatják és megharagszik, felemelkedve és valamilyen módon felfuvalkodva egyenes lábakkal áll és félelmetes száját kitátva éles szemekkel nézi azt, aki felingerelte, miközben lassanként tejszerű és mérges váladékot bocsájt ki magából egészen addig, amíg csak teste teljesen fehér nem lesz. Ha sóra helyezik, mozgatja a farkát és megpróbál elmenekülni, de mivel erősen harap, nem lehet onnét elvenni és így rögtön elpusztul; amikor egyébként megverik, még sokáig életben marad.

Elrejtőzik a kaméleon (*chamaeleon*), India és Afrika ama szülötte is, amelynek teste – mint Aristoteles írja – a gyík alakjára van megformálva. Az oldalai pedig, miként a halaknak, lefelé húzódva és irányulva kapcsolódnak össze a hasával, s tövis mered fel rajtuk. A pofája nagyon hasonlít annak a majomnak a pofájához, amelynek *cebus* a neve. A farka nagyon hosszú, a végén elkeskenyedik és mint a szíjostor, igen sok gyűrűbe csavarodik. Amikor áll,

a teste magasabbra emelkedik fel a földtől, mint a gyíké. A lábszárait éppen úgy hajlítja be, mint ahogyan a gyíkok szokták. Mindegyik lába két részre van osztva, amely részek olyan helyzetben vannak egymáshoz képest, mint amilyenben a hüvelykujj a kéz többi, vele átellenben lévő részével. Sőt, ezek a részek egy kicsit mintha valamiféle ujjakra is fel lennének osztva: a mellső lábak belső része háromfelé, a külső része kétfelé, a hátulsó lábak belső része kétfelé, a külső része pedig háromfelé oszlik. Az ujjakon ezenkívül még karmocskák is vannak, amelyek hasonlatosak az állatok karmaihoz, s az ujjak ezektől a karmocskáktól horgasak. A kaméleon egész teste érdes, mint a krokodilé. A szemei, amelyek egy-egy üreges mélyedésben helyezkednek el, igen nagyok, kerek, s be vannak vonva bőrrel, amely a teste többi részének a bőréhez hasonlít: a szemeknek csak a közepén marad egy kis terület, amelyen keresztül lát az állat, s ezt soha nem fedi el a bőrével. A szeme körbe forog és ezért bármelyik irányba veti tekintetét, látja, amit akar. Ha felizgatják, megváltoztatja a színét – amely egyébiránt fekete és nem sokban különbözik a krokodil színétől –, ilyenkor halványsárga lesz, mint a gyík, de oly módon, hogy fekete foltok tarkázzák, miként a párducot. A színének ez a változása az egész testre kiterjed. Tudniillik a szemeinek és a farkának a színe is megváltozik, nem másképpen, mint a teste többi részének a színe. A mozgása, miként a teknősbékaé, meglehetősen lassú. Amikor haldoklik, a színe elhalványul; amikor pedig elpusztult, visszanyeri a korábbi színét. A torka és érdes légcsőve ugyanabban a helyzetben van, mint a gyíkoké. Húsa sehol nincsen, csak a fején és az állcsontjain: a

többi testrészéről hiányzik a hús. Igen kevés hús van pedig az állcsontjain és a farkán ott, amely részen az hozzánőtt a testéhez. Vér csupán a szívében, a szemeiben, a szívének a felső részében, valamint az odavezető visszerekben van, de ezeken a helyeken is csak nagyon kevés. Az agyveleje egy kicsivel a szemei fölött helyezkedik el és összeköttetésben is van a szemekkel. Szemének leeresztett külső bőre pedig közrefog valamit, ami átcsillan a bőrön, mint egy vékony rézgyűrű. Sok és erős hártya oszlik el az egész testén, s ezek magasan felülmúlják azokat a hártyákat, amelyek a többi állatokon vannak. Egészen szétvagdosva is még sokáig lélegzik, mert egy nagyon kicsi mozgás benne marad a szívében. Egyszer testének valamennyi részét összehúzza, másszor pedig és legfőképpen a bordáit. Lépe, amelyet meg lehetne pillantani, sehol nincsen. Azt mondják, hogy a levegő táplálja; ezért írta a következőket Ovidius, aki nemcsak édes szavú, hanem tudós költő is volt:

*S van csoda-állat, mely szélből él s híg levegőből,
és mihez ér, tüstént ugyanoly színt öltetni képes.**

A csillagos gyík (*stellio*) ugyancsak elrejtőzik. Ez az állat a külső alakját tekintve a gyíkokhoz, a természetét tekintve pedig a kaméleonhoz hasonlít: csak harmattal él ugyanis, valamint pókokkal és mézzel. Nikander *askalabósnak*, Aristotelész pedig *askalabótésnak* nevezi ezt az állatot. A hátát csillagok módjára világító cseppek festik meg, s erről kapta a nevét is a latinoknál (*stella* = csillag), de ez

* Ovidius, Metamorphoses, XV. 411.

különbözteti meg a gyíktól is. A görögök *galeótés*nek is nevezik. Miként a kígyó, tavasszal leveti magáról a téli, mintegy előregedett bőrét és felfalja azt, ha csak el nem veszik előle. Akit a csillagos gyík megharapott, az elkábul. Amelyik fajta Görögországban él, az mérges és veszedelmes, amelyik pedig Szicíliában, az ártalmatlan. Ellensége a skorpióknak. Sírokban, bolthajtások alatt, ajtók és ablakok réseiben él. Üvegedénybe zárva, táplálék nélkül több, mint fél esztendeig is képes életben maradni, s csupán csak a szemei dagadnak meg, azon kívül semmi baja nem történik.

Elrejtőzik továbbá a téli hónapokban a szalamandra (*salamandra*) is. Ebben az esztendőben például, február havában, Schneebergben a szalamandrának a szomszédos helyekről összegyűlt és egybesereglett igen nagy tömegét találták meg a leghátulsó részében annak az aknának, amelyet valamikor a Moleberg nevezetű hegybe hajtottak és akkor állítottak helyre. A legközelebb elmúlt esztendőben pedig, november havában egy élő szalamandra került be ebbe a városba is a szomszédos erdőségek egyik forrásából a vízvezető csöveken keresztül. Az esőzések és az azokat követő derült idők előcsalogatják a szalamandrákat a telérekből, az ercekéből és a kősziklák eresztékeiből. Ezt a négylábú állatot, amelynek ugyanolyan a kinézete, mint a gyíké, a németek görög néven *molgén*nek (*Molch*) nevezik, mivel a rövid lábai miatt lassan megy. A feje nagy, a hasa sárga színű, ahogyan a farkának az alsó része is; a testének többi részét pedig váltakozva tarkítják a fekete és sárga foltok, mint a csillagok. Hideg volta következtében kioltja a tüzet, éppen úgy, mint a jég: ugyanilyen módon szokták kioltani a lángot a

kígyóknak a kemence tűzébe vetett tojásai, de a tojások is és a szalamandra is megégnék ilyenkor. Ha a szalamandrát felizgatják, tejszerű gennyet okádik. Tévesen vélekednek némelyek úgy, hogy ennek az állatnak sem hím-, sem pedig nőneme nincsen.

A földi teknősbéka (*testudo terrestris*) is egész télen a földben rejtőzik és mély álomba merülve, bármiféle táplálék nélkül tölti el az egész időt.

Azután a vörös bogarak (*scarabaei rutili*), valamint a tücskök (*grylli*), amelyek leginkább éjszaka ciripelnek, szintén kiássák a száraz földet, hogy nyáron annak üregeiben aludjanak; a házi tücskök (*grylli domestici*) télen is. A bogarak ugyanis még az ősz beállta előtt elpusztulnak, sőt még azelőtt, hogy az egész nyár eltelik; a mezei tücskök (*grylli agrestes*) pedig a tél beállta előtt múlnak ki, mint ahogyan azok a fekete pókok (*aranei nigri*) is, amelyek hasonlóképpen a föld hasadékaiban laknak.

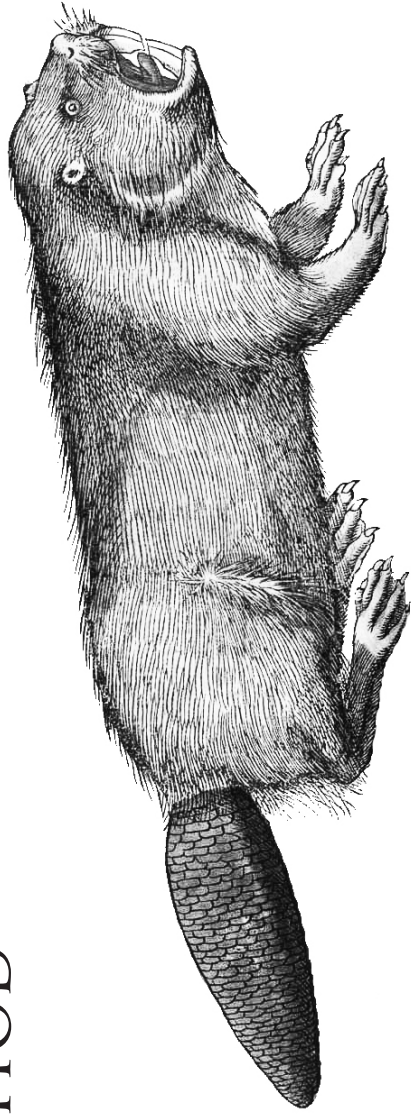
A százlábú (*scolopendra*) vagy a fák csonkjaiban, vagy a földön felhalmozott fákban, vagy pedig a földbe vert karókban – ahonnét a nevét is kapta (*skolopa* = karó) – születik meg és él, amidőn ezek már korhadtak. Ha ezeket a fákat megmozgatják vagy elmozdítják, akkor előjön, egyébként többnyire rejtőzködni szokott. Nincsenek szárnyai, ellenben igen sok lába van, s ezért a latinok közül egyesek soklábúnak (*multipeda*), mások százlábúnak (*centipeda*), megint mások pedig ezerlábúnak (*millipeda*) nevezték el. Amikor mászik, testének a középső részét úgy megfeszíti, mint az íjat; ha bottal vagy valami egyéb dologgal megérintik, akkor összehúzza magát. A színe olyan, mint a rézé, a teste vékony és nem nagyon széles; három, vagy legfeljebb négy ujjnyi hosszú.

Azok közé a madarak közé tartoznak a partifecskek (*hirundines ripariae*) is, amelyek elrejtőznek. A téli hónapokban ugyanis nagy számban szoktak egymáshoz kapcsolódva elbújni a folyók, a tavak és a mocsarak partjaiban, valamint a tengerpartok szikláiban: innét van, hogy olykor egymással így összekapcsolódva fogják ki őket a vízből a halászok. Azért mondják pedig ezeket a madarakat partifecskeknek, mert üreget szoktak vájni a partfalakba, s ezekben az üregekben építenek fészket és rejtőznek el. A görögök *apoda* (lábatlan) néven nevezik őket – de nem azért, mert nincsen lábuk, hanem azért, mert nem használják azokat. De nevezik őket *kepselainak* (szekrénykének) is, azért, mert agyagból csinált, hosszú szekrénykében tojják meg és költik ki a tojásaikat. Ezeknek szűk a bejárata, hogy az esztendő minden időszakában biztonságban lehessenek a vadállatoktól és az emberektől, télen pedig a nagy hidegektől. Abban különböznek mind a házi, mind pedig a mezei fecskéktől, hogy a lábuk szára szőrrel van borítva. *Ezek a madarak azok* – mondja Plinius –, *amelyeket mindenütt látni a tengereken, s a hajók soha nem távozhatnak el a szárazföldtől olyan messzire és annyira megszakítatlan futással, hogy körül ne röpdösnék őket ezek a partifecskek. A többi fajta fecske üldögél és nyugodtan van: ezeknek a számára semmi nyugalom nem adatik, legfeljebb a fészkekben – vagy repkednek tehát, vagy pedig fekszenek.**

Télen a hegyek üregeiben – jöllehet nemcsak azokban – rejtőznek el a bőregerek (*vespertiliones*), az uhuk (*bubones*), a baglyok (*noctuae*), a fecskék (*hirundines*), a seregélyek (*sturni*), a vadgalambok (*palum-*

* Plinius, Naturalis Historia, X. 39.

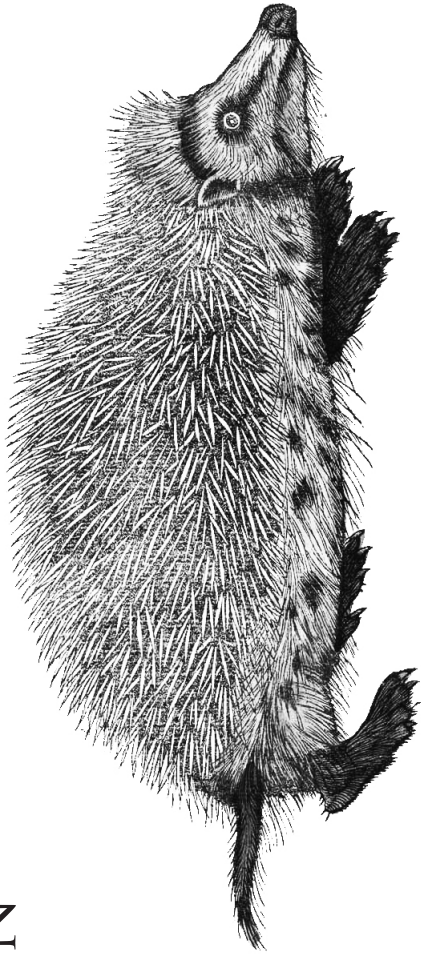
HÓD

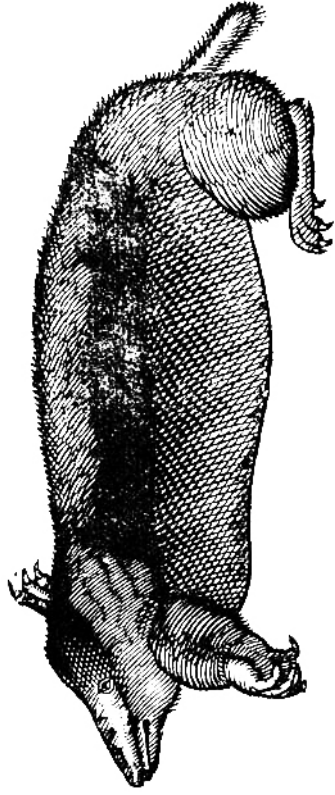

PATKÁNY

SÜN

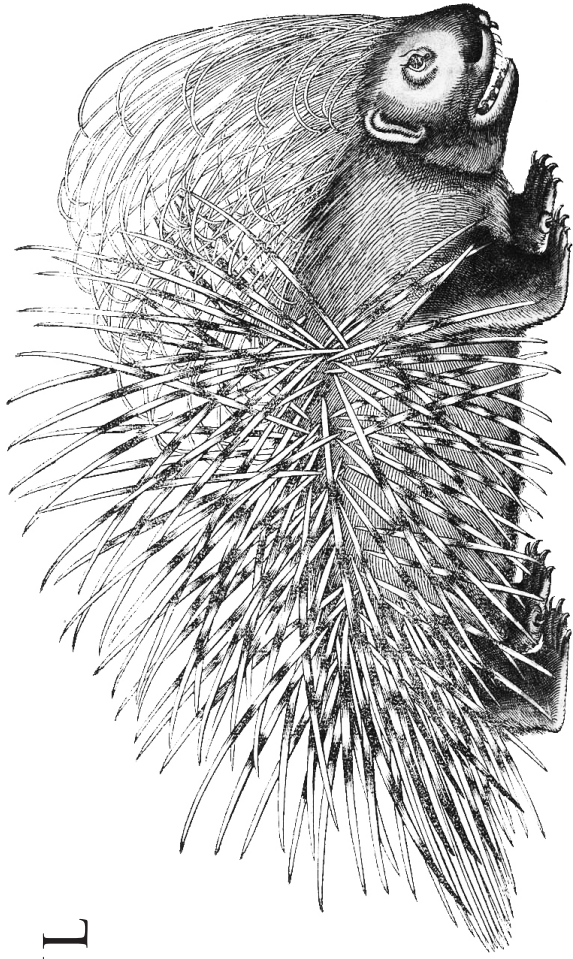
VAKOND

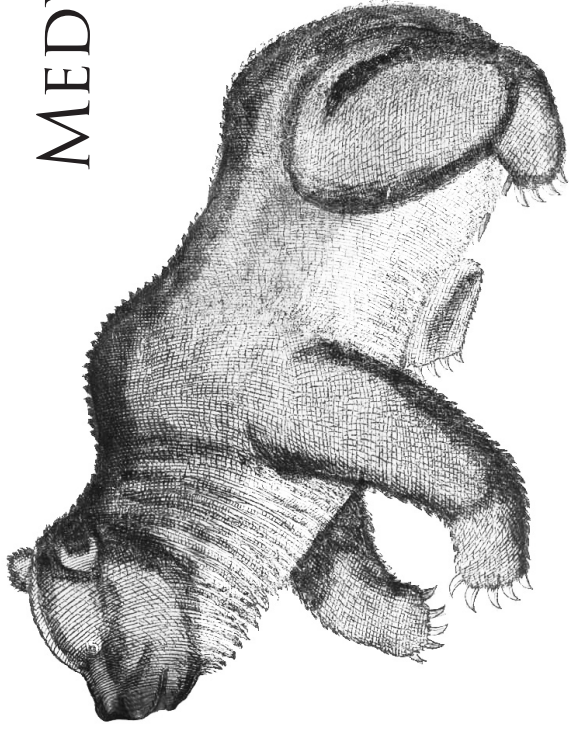
PELE

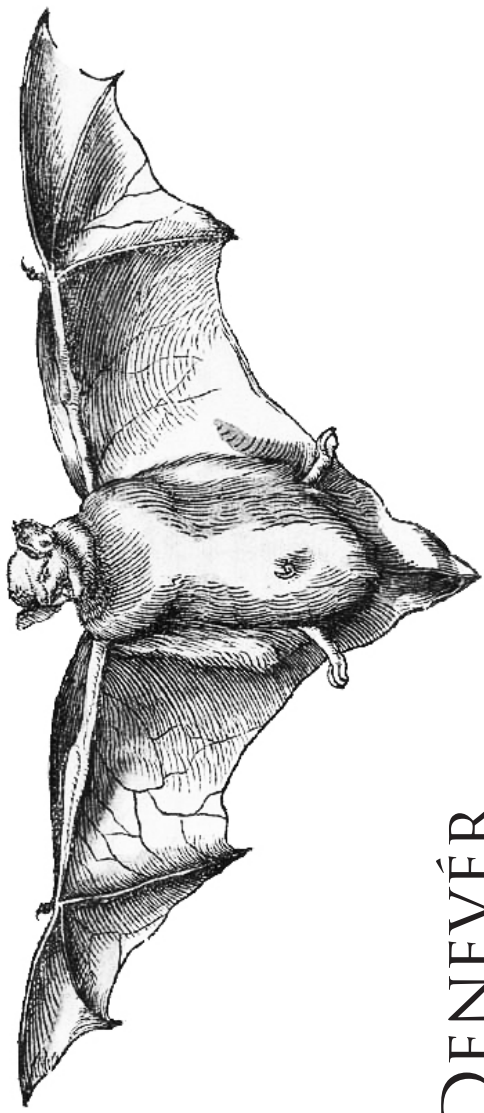

SÜL

MEDVE

DENEVËR

bae), a gerlék (*turtures*), a feketerigók (*merulae*), a rigók (*turdi*), a pacsirták (*alaudae*) és a bankák (*upupa*) – erről fentebb már szóltam.

Mármost a vízi állatoknak azon fajai közül, amelyek elrejtőznek, némelyek télen, némelyek pedig nyáron bújnak el és vagy az iszapban, vagy a homokban. S olyan módon rejtőznek ott el, hogy az egész testük el legyen takarva, csak a szájuk maradjon szabadon. A téli hónapokban a következő halak rejtőznek el: a primádia (*primadia*), az aranymakréla (*hippurus*), a korakinos (*coracinus*), a muréna (*murena*), az orphus (*orphus*), a tengeri angolna (*conger*), a rigóhal (*turdus*), a sügér (*perca*), a tonhal (*thynnus*), a rája (*raia*) és minden fajta porcos hal (*cartilagines*), valamint a kagylók (*cochleae*). A nyári hónapokban pedig a glaukos (*glaucus*), az asella (*asella*), valamint az aranypisztráng (*aurata*) rejtőzik el. A Kutyacsillagkép felkelte táján pedig harminc napig elrejtőzik a bíborcsiga (*purpura*), a trombitakagyló (*buccinum*), a fésűskagyló (*pecten*), valamint a delfin (*delfhinus*).

Azok közül az élőlények közül, amelyek egyformán megélnek a szárazföldön és a vízben, télen a vízi gyík (*lacerta aquatilis*) rejtőzik el – de róla fentebb már szóltam.

A krokodil (*crocodilus*) a tél hidegének az elkerülése céljából úgyszintén ilyesfajta barlangba vonul és négy hónapon keresztül rejtőzködik abban. Anynyira nehezen szenved a hideget, hogy amikor egyébként nem szokott elbújni, napközben akkor is a szárazföldön tartózkodik, éjszakának idején pedig a vízben. A krokodilt elevenen ritkán hozzák be mostanában Európába: holtan azonban gyakran függesztik fel az orvossággészítők műhelyeikben a

gerendára. Plinius alaposan leírta a kinézetét és a természetét. *Ez a gonosz négylábú állat – mondja ő – a szárazföldön és a vízben egyformán veszedelmes. Ez az egyetlen szárazföldi állat, amelyik nem használja a nyelvét; az egyetlen, amelyik mozgatható felső állkapcsával harap – egyébként már csak a fésű módjára sűrűn egymás mellett álló fogainak a sorát tekintve is borzasztó egy állat. Nagysága többnyire meghaladja a tizennyolc könyököt. Akkora tojásokat tojik, amekkorákat a ludak szoktak, s valamiféle csodálatos előérzés alapján ezeket a tojásokat azon a helyen túl költi ki, ameddig abban az esztendőben a legmagasabb vízállásával kiönt a Nílus. Nincs még egy másik ilyen állat, amelyik oly kicsike magzat voltából ekkora nagyságúra nőne meg. És el van látva karmokkal, és a bőre minden ütés ellen védelmet nyújt neki. Amikor a megevett halaktól jóllakottan és mindig teli szájjal alszik a parton, akkor a kitért szájához, hogy az megszerezze a saját élelmét, odacsalogat egy kicsiny madarat, amelyet ott trochilosnak, Itáliában pedig a madarak királyának neveznek; ez a madár körbeugrálja a krokodilt és előbb a száját tisztogatja meg, majd a fogait és belül a torkát is, miközben a krokodil mind nagyobbra tátja ki a száját e csiklandozás kellemességének következtében. Amikor az egyiptomi mongúz (ichneumon) észreveszi, hogy a krokodil e gyönyörűség közepette mély álomba merült, akkor a torkán keresztül leereszkedvén, mint valami dárda, kirágja a hasát. De a krokodilban nagyobb a veszedelem annál, semhogy a természet megelégedett volna ezzel az egyetlen ellenségével. Így például a Nílusba beúszó delfinek, amelyeknek a hátán mintegy erre a célra egy kés alakú szárny van, elűzik a krokodilokat a zsákmányuktól, és mintha csak a saját folyójukban uralkodnának, csellel megölik őket, jóllehet erejük tekintve nem érnek fel velük. A krokodilnak ugyanis lágy és gyenge a bőr a hasán, s ezért a delfinek, mintha csak meg-*

rettentek volna, a vízbe merülnek, s a krokodil alá úszva felhasítják a hasát a tövisükkel. Sőt, az embereknek az a nemzetsége, amelyik a Nílusban lévő egyik szigetről – ahol lakik – kapta a tentyrita nevet, szintén ellensége ennek a fenevadnak. Ezeknek az embereknek kicsi a termetük, ámde csodálatra méltó az ebben a dologban való lélekjelenlétük. Amíg ez a vadállat borzasztó az előle menekülőkkal szemben, addig menekülésre fogja a dolgot, ha őt veszik üldözőbe – csakis ezek az emberek merészelnek azonban elene indulni. Sőt, még a folyóba is utána vetik magukat, s lovasok módjára a hátára ülnek a krokodilnak, a hátrahajtott fejjel harapásra tátott szájába egy botot dugnak és ennek a botnak a két végét jobb és bal kezükkel fogván, mint valami zabolával, úgy kényszerítik az elfogott állatot ki a szárazföldre. És csupán csak a hangjuktól is megrémült krokodilokat arra kényszerítik, hogy kiokádják a frissen elnyelt holttesteket, azért, hogy eltemethessék azokat. Ennélfogva aztán ez az egyetlen sziget, amelynek még csak a közelébe sem úsznak a krokodilok, s ezeknek az embereknek már a szagától is elmenekülnek, ahogyan a psyllosok szagától szoktak a kígyók. Azt mondják, hogy ennek az állatnak a vízben gyenge a szeme, a vízén kívül azonban rendkívül éles a látása. Némelyek úgy vélik, hogy ez az egyetlen állat, amelyik folyton növekedik, amíg csak él. Egyébiránt hosszú ideig él.*

A téli hónapokban a békák (*ranae*) is a földben rejtőzködnek valamennyien, kivéve azokat az igen picike és rövid életű békákat, amelyek sápadt színűek lesznek, amidőn elpusztulnak, s az utakon és a partokon csúsznak-másznak. Ezek ugyanis nem képesek sokáig életben maradni, mivel úgy látszik, hogy nem abból a csírából születnek, amelyet a

* Plinius, Naturalis Historia, VIII. 35.

hím és a nőtény állat bocsájt ki magából, amidőn szerelmi kapcsolatban összefonódnak, hanem a nyári záporok által áztatott porból. És ugyanígy elrejtőzik az a kicsiny, zöld színű béka (*rana viridis parva*), amelyet a görögök *kalamítés*nek is neveznek, mivel a nádasokban szokott élni – jóllehet a fákra is felmászik és megél a füvek között is –; de *brexas*-nak is hívják, mivel ilyesféle hanggal jelzi előre az eljövendő esőket. Nem némák és hangtalanok ugyanis, ahogyan Plinius – tőlünk eltérően – gondolja. Tavasz idején igen gyakran látjuk ezeket a békákat, amint félig kiemelkednek a földből, félig pedig még a földben rejtőznek. Szintén elbújnak a zöld békák (*ranae virides*), amelyek a folyókban és a halastavakban élnek; ezek is erős hangúak és amellett ehetőek. Elrejtőznek a halványsárga és a halványszürke színű békák (*ranae sublividae et subcine-reae*) is, amelyek ugyancsak a folyókban, a tavakban, a mocsarakban és a pocsolyákban élnek; ezek részben erős hangúak és ehetőek, részben pedig némák és nem lehet megenni őket. Hogy ezek a békák a téli hónapokban a földben bújnak meg, arra az szolgál bizonyítékul, hogy tavasz idején nemcsak a porontyaikat lehet látni a pocsolyákban, hanem magukat az öreg békákat is. Ezért nem igaz az, amit Plinius ír, hogy tudniillik *csodálatra méltó jelenség, hogy életüknek fél esztendeig tartó szakaszában feloldódnak az iszapban, úgy, hogy senki nem látja őket, s a tavaszi vizekben újra megszületnek azok az állatok, amelyek egyszer már a világra jöttek, s valamilyen rejtett okból pontosan így történik minden esztendőben.** Ezeknek a békáknak a porontyai először kicsiny, kerek, fekete

* Plinius, Naturalis Historia, IX. 51.

színű húsdarabok, s később is *csak a szemeikről és a farkukról lehet felismerni őket*. Nikander *molouridés*nek nevezi ezeket, mert mozgatják a farkukat; Aratos *gyrinoi*nak, mivel kerekdedek; más görögök pedig *batrachidés*nek, mintha csak latinul *ranunculust* – békácskát – mondanánk. Ezeknek később alakulnak ki a lábaik: a mellső lábak a mellükből, a hátulsóak pedig a farkukból bújnak elő. Rejtőzködnek ezenkívül a kertekben élő, fakósárga színű békák (*ranae pallidae*) is, amelyeket nem lehet megenni és amelyek némák. Rejtőzködnek végül a varangyos békák (*rana rubeta*), amelyek a szederről (*rubus*) kapták a nevüket: a tövises bokrok alatt szoktak ugyanis tartózkodni. A költő egyébként *bufónak* nevezi a varangyos békát, a görögök pedig *phrynos*nak. Két fajtája van: az egyik szárazföldi, s ez a házak környékén és a tövisbokrokban lakik; a másik pedig mocsári, s ez sajátos fajta hangot bocsájt ki. Mindkét fajta mérges, és ha sűrűn végigverik őket egy bottal, akkor a testüket felfújva előbb messzebbre sajtolják ki a farkukból a mérget, azután pedig kiizzadják: ezek a tejszerű izzadmánycseppek felettébb nehéz és émelyítő szagúak; amikor pedig elpusztul a béka, majdnem teljesen olyan szagúak, mint a mákony. A békát egyébként nehezen lehet megölni. A méregkeverő asszonyok valamikor méregkészítésre használták a varangyos békát.

A vízi egér (*mus aquatilis*) is elrejtőzik télen a folyók és a patakok partjaiban, ahol egyébként lakik. Ez az állat majdnem olyan nagyságú, mint az erdei egér. Gyakran megharapja a halászok kezét, amikor azok a folyami rákokat húzgálják elő a partok üregéből. Felfalja a kis halakat, például a folyami göbhalat (*gobio fluviatilis*), a fehér keszeget (*alburnus*), és

felfalja a csuka (*lucius*), a pisztráng (*salaris*), a márna (*barbus*) és más halak ivadékait is: ezért ott, ahol nagy tömegben jönnek a világra az ilyesfajta egerek, ki szokták pusztítani a patakokat.

A folyami rák (*cancer fluviatilis*) is bemegy a partok alá és azokban búvik meg télen, nyáron pedig gyakran tartózkodik ott. A skorpió (*scorpius*) azonban, amelyet Németország csak mint ide behurcolt állatot ismer, nem rejtőzik el a földben, ámbár a falakban és a kövek alatt megbúvik.

Azután pedig a kígyóknak (*serpentes*) – amelyek legnagyobb részükben szárazföldi állatok – a fajtái közül a vipera (*vipera*) az, amelyik télen a sziklák alá búvik; ezt a kígyót a görögök *echidné*-nek nevezik. Ennek az állatnak a hossza körülbelül egy rőfnyi, s a teste teli van szürkésbarna színű foltokkal. Először önmagán belül tojja meg a tojásait, s azután, hogy ezeket kinyomta magából, szüli meg az élő állatokat; s nem minden egyes nap húsz napon keresztül egy-egy kígyót hoz a világra, mint ahogyan Nikander és Plinius írja, s a többi, a késedelmet nem tűrő ivadék sem szakítja át az anyja oldalát, elpusztítva ezáltal a szülőjét, hanem – ahogyan azt bebizonyították nekünk a kígyókat vizsgáló tudósok – egy és ugyanazon a napon hozza világra az ivadékait, többnyire tizenegyet, néha pedig többet, s bizony életben marad ezek után is. És amikor a viperák egymásba fonódnak, körülcsavarják egymást a testükkel és a nőstény a hím fejét a szájába fogja, bizony nem harapja le azt a gyönyör édességében, ahogyan ugyancsak Plinius írja; továbbá nemcsak a hímnek, hanem a nősténynek is a természetől fogva rövid és mintegy megcsonkított a farka, s nem olyan hosszú, mint többnyire a más

kígyóké. De különböznek is egymástól: a nőstény feje ugyanis széles, a hímé pedig kihegyesedő. Amikor a hím harap és kibocsájtja a mérgét, két hegyes fognak a nyomai jelennek meg; amikor pedig a nőstény harap, több fognak is láthatóak a nyomai. A vipera nemcsak a tejet kívánja, mint a többi kígyó, hanem a bort is: ezért írja Galénos, hogy egy vipera belekúszott egy borral teli palackba, és a bor, amelyben elpusztult, egy elephantiasisban szenvedő beteg számára italként orvosságul szolgált. Ezzel szemben a vipera marására sokféle ellenszer van, de a legjobb hatást a tiszafa nedve fejt ki – Suetonius hagyományozta írásban, hogy Claudius császár rendeletet kiadva hívta fel erre a rómaiak figyelmét.

A *dipsas* hasonlatos egy kisebb viperához: ez egy fehér színű kígyó, amelynek két fekete vonal díszíti a farkát; akit megmar, azt olthatatlan szomjúság öli meg – ezért is kapta ezt a nevet (*dipsa* = szomjúság). Sőt, ő maga is sokat szomjazik, s ezért amidőn mértéktelen ivással terheli meg magát, akkor a köldöke kipukkad és kiönti súlyos terhét. Ezt a kígyót egyesek *causónak*, mások pedig *presternek* is nevezik. Pedig a *prester* amennyire nem sokban különbözik a *dipsastól* testének alakját tekintve, annyira különbözik a hatásában. Akit ugyanis megmar, az – mintha csak napszúrás érte volna – rögtön mozdulatlanná és más eszűvé válik. Majd a megmart embernek kihull a haja, ő maga pedig viszketéstől és hasmenéstől hal meg.

A kuszma (*caecula*) is elrejtőzik a földben vagy a sziklák repedéseiben, mint csaknem az összes többi kígyó. A vakságáról nevezték el a németeknél is (*Blindschleiche*), s ugyanebből az okból nevezi Nikan-

der *typhlops*nak, mások pedig *typhlinos*nak: nincsenek ugyanis szemei. A színe sárgászöld és nagyon csillogó; soha nem hosszabb egy lábnál és nem vastagabb egy ujjnál; ez is, miként a vipera – ahogyan Columella írásban hagyományozta – a súlytól ingerelve megmarja a jószágot, amidőn az a legelőn vigyázatlanul reája fekszik.

Az *amphisbaenának* is gyengék a szemei, továbbá kicsi és lassú, de két feje van: elől is és hátul is feje lévén tehát, egyformán képes előre- vagy hátrafelé csúszni, s innét kapta a nevét is (= 'ami két irányba megy'). Tömör bőre olyan színű, mint a föld és különféle foltok tarkázzák.

Alakját tekintve nem különbözik tőle a *scytale*, de kövérebb: vastagsága olyan, mint a kapa nyelée, a hosszúsága pedig, mint a gilisztáé. Ez, amikor tavasz idején leveti a bőrét, nem táplálkozik ánízzsal, mint a többi kígyó. Nevét a botról (*skytalé*) kapta.

A téli hónapokban a föld barlangjaiba vagy a sziklás helyekre vonul a vízisikló (*natrix*), amely az úszásról (*natare*) kapta a nevét; ez okból nevezik a görögök a vízről *hydros*nak, s ugyanakkor *cherydros*-nak is, mivel egyformán tartózkodik a szárazföldön és a vízben. En ugyanis nem értek egyet Lucanusszal, aki a *cherydros*t megkülönbözteti a vízisiklótól. Egyébként ez a békák nagy ellensége és pusztítója. Alakját tekintve nem különbözik az áspiskígyótól, csak a színét tekintve: a színe ugyanis többnyire szürkésfehér. Úgy tűnik, hogy a vízisiklók fájához tartozik a kalábriai kígyó is, ámbár ez foltos. A következő szavakkal írja le ezt a kígyót Vergilius:

*Amde Calabria rétjein él még egy fene hüllő,
mely mellét, cserepes hátát gyűrűkebe feszíti,*

*nyúlva föl, és nagy rút foltok lepik el hasa hosszát;
ez, valámíg a folyók özön-árvukkal kidagadnak,
s nyirkos a föld az esős széltől, s a tavasz vizet áraszt,
él a mocsárban, a tó peremén, teli töltve falánkan
szörnyü hasát hallal, békák brekegő seregével;
ám ha kiszikkad a láp, az aszály ha repeszi lapályát,
szökeken a partra legott, izzó szemeit dühödötten
forgatva, s szilajon bőtől, szomjtól vadon őrjöng.**

A vízisiklók fajához tartoznak ezenkívül a boák (*boae*), amelyek – Plinius tanúsága szerint – akkora nagyságúra nőnek meg, hogy amikor az isteni Claudius császár korában a vatikáni dombon egyet megöltek közülük, annak hasában egy egész gyermek volt látható. A boák a tehén tejének az első nedvével táplálkoznak és innét kapták a nevüket is (*bos* = tehén); nem mások ezek tudniillik, mint a ház körül élő és házhoz szokott vízisiklók.

Az áspiskígyó (*aspis*) pedig négy lábnyi hosszú és dárda vastagságú. A színük nem egyforma: egyes áspiskígyóké ugyanis piszkosszürke, másoké zöld és tarka, megint másoké hamuszürke, némelyeké pedig – főleg az Etiópiában élőké – tűzpiros. Gyenge szemei a halántékaiban ülnek és a szemöldökei mellett bőrkeményedéshez hasonló húsdarabok emelkednek ki: ezért, mintha csak álmos lenne, nem szűnik meg ugyan hunyorogni, de az élőlénnyek okozta zajra könnyen felriad. Egyiptom és Etiópia, valamint Afrika többi vidéke szüli ezt az állatot. *Általában párosával kóborol* – Plinius szavait idézem –, *és nem él másképpen, csak a párjával. Ezért ha az egyiket elpusztítják, a másiknak hibetetlen gondja*

* Vergilius, Georgica, III. 425–434.

*van a bosszúállásra: követi a gyilkost, s valamilyen ismertetőjegy alapján az embereknek bármekkora tömegében megtámadja azt az egyetlen embert; keresztültör minden nehézségen, nagy távolságokat tesz meg és nem akadályozza meg semmi, csak a folyók, vagy a rendkívül gyors menekülés.** Az áspiskígyónak igen nagy ellensége az egyiptomi mongúz (*icneumon*), amely állat a menyéthez hasonlít. Ez nemcsak a tojásait pusztítja el, hanem magát a kígyót is megöli. Gyakran megmártózik ugyanis az iszapban és megszáritja magát a Napon; majd miután ilyen módon több réteg sárkéreggel is felvértezte magát, akkor bocsájtkozik csak a küzdelemben. A harcban hátat fordítva és farkát felemelve fogadja a mérges harapásokat, míg végül oldalra hajtott fejjel egy szempillantás alatt megtámadja a kígyó torkát.** – Galénos egyébiránt három fajtára osztja fel az áspiskígyókat: ezek a *chelidoniae*, a *cherseae* és a *ptyades*; ez utóbbiakat a köpésükről (görögül *ptyein*) nevezték el, s ezekhez folyamodott Kleopátra. Az áspiskígyó pedig, nem tűrvén a hideget, télen a homokba ásva és zárva magát, úgy rejtőzik el, ahogyan az odvas bükkfákban és tölgyfákban szokott a *drynos* kígyó, amely innét is kapta a nevét (*drys* = tölgyfa). Ezt a kígyót egyébként némelyek – ahogyan Nikander írja – *hydros*-nak, mások pedig *chelydros*-nak nevezik. Ami tudniillik a fejét illeti, hasonlít a vízisiklóhoz; a háta azonban hamuszürke színű, a vastagsága és hosszúsága pedig olyan, mint egy közepes angolnáé, továbbá nehéz szagot áraszt. Ő a farkukról már felismerhető békaporontyokra vadászik – reája ezzel szemben egy nagy légy.

* Plinius, Naturalis Historia, VIII. 23.

** Plinius, Naturalis Historia, VIII. 23.

A szarvasvipera (*cerastes*) a szarvairól kapta a nevét, amelyekből néha kettőt visel a fején, mint a csiga, néha pedig négyet, s ezek a szarvak húsból vannak. Mozgatásukkal – mint Plinius írja – csalogatja magához a madarakat, oly módon, hogy testének többi részét elrejtí. Az alakja egyébiránt olyan, mint a viperáé. A színe piszkosszürke. A hidegebb vidékeken azonban található olyan is, amelyik színét és alakját tekintve a vízisiklóhoz hasonlít – ámbár ritkán fordul elő közöttük ilyen. Afrikában a homokban és a keréknyomokban él, máshol pedig többnyire a sziklák hasadékaiban, amelyekben télidőben is rejtőzködik. – Aristotelés egyéként azt tanítja, hogy a thébai vízisiklóknak (*columbri*) szintén voltak szarvaik.

A *haemorrhous* nevű kígyó is a sziklák repedéseiben él. Ez az állat a kifolyó vérről kapta a nevét: amikor ugyanis valakit megharapott, annak az első éjszaka a füléből és az orrából, továbbá a szájából nyállal együtt tör elő a vér, valamint a hólyagjából a vizelettel együtt és a sebeiből a gennyel együtt; akit pedig a *haemorrhous* kígyónak a nősténye mart meg, annak ezenkívül még a körmei alatt lévő húsból és az ínyéből is csöpög a vér. Egyébiránt egy lábnyi hosszú és nem nagyon vastag, a teste tudniillik egy kissé elvékonyodó farokban végződik. Színüket tekintve némelyek szürkék, némelyek pedig fehéresek. A homlokukból két darab, úgyszintén húsos szarvacska mered fel; ferdén és lassan csúsznak; pontosan úgy csörögnek, mintha nádasokon menének keresztül.

Alakját tekintve hasonló hozzájuk a *sepedon*, de ennek nincsenek szarvacskái és az ellenkező irányba kúszik. A színe vörös, és az üszkösödésről (*sépe-*

dón) kapta a nevét, ami később következik be, miután megmárt valakit.

A *porphyryus* pedig – amiként Ailianos tanítja – egy tenyérnyi nagyságú kígyó, amelynek a feje hófehér, a testének többi része pedig bíborszínű. A marása ártalmatlan, mivel hogy nincsenek fogai. India sekélyes vizű helyein fordul elő. Amikor elfogják, a farkánál fogva akasztják fel, s amíg él, rézedénykében gyűjtik össze a szájából kifolyó nedvességet; amikor pedig elpusztult, akkor egy másik, fekete színű folyadék folyik ki belőle, amit egy másik edényben hasonlóképpen összegyűjtenek. Ha ezt az utóbbit ételben vagy italban, a szezám magvával együtt beadják valakinek, azt egy vagy két esztendő elforgása alatt, csendes elsorvadással öli meg lassanként; az első folyadék pedig azonnal öl, miként a bürök mérge.

Az *acontias* nevű kígyó pedig, amelyet a latinok *iaculum*nak (= 'hajítódárda') neveznek, a fák ágairól dárda módjára veti rá magát arra az állatra, amelyik alatta elmegy; innét kapta a nevét is. De nemcsak felülről veti rá magát az állatokra, hanem amikor a földön fekszik és felingerlik, akkor dárda módjára fúródván a testébe, messziről tör rá az ellenségére.

A *kenchris* pedig, amelyet Nikander *kenchrinés*nek nevez, onnét kapta a nevét, hogy sűrűn tarkázzák a köleskása magvához hasonló színű foltok. Erről a kígyóról így ír Lucanus:

*S Cenchris, mely folyvást egyenest folytatja csuszását,
S tarkábban ki nagyon kis pontokkal hasa rakva,
Mintsem a pöttögetett márványkő Boeotiában.**

* Lucanus, Pharsalia, IX. 752–754.

A baziliszkuszkígyót (*basiliscus*) azért nevezik ezen a néven, mert a mérgét tekintve úgy múlja felül a többi kígyót, mint ahogyan a király (*basileos*) áll fölötte bíborával és királyi jelvényeivel mindazoknak, akiken uralkodik. A feje hegyes, a színe pedig sárga. *A kyrénéi tartomány* – mondja Plinius – *szüli ezt a kígyót, amely nem nagyobb tizenkét hüvelyknél, s a fején egy fehér színű folt ékeskedik, mint valamiféle királyi diadém. Sziszegésétől az összes többi kígyó elmenekül. És nem sokszoros kanyargással löki előre a testét, mint más kígyók szokták, hanem magasan fölemelkedve és fölmeredve, középén járva pusztítja el a cserjéket: és nemcsak azokat, amelyeket megérintett, hanem azokat is, amelyekre rálebelt. És kitéti a füveket, s összetöri a sziklákat: ilyen hatalmas erő lakozik ebben a gonosz állatban. Azt mondják, hogy egyszer lóhátról, lándzsával öltek meg egy baziliszkuszt, amelynek a lándzsán is keresztülhatolván a mérge, nemcsak a lovat pusztította el, hanem a lovat is. Ennek az oly csodálatos szörnyetegnek a számára – gyakran kívánták megölve látni ugyanis ezt a királyok – a menyéteknek a mérge halálos veszedelem: ennyire tetszett a természetnek, hogy semmi ne létezzék pár nélkül. A menyéteket belebocsájtják a baziliszkusznak a már csak a pusztulásról is könnyen felismerhető üregeibe, és ezek az állatok a szagukkal ölik meg a baziliszkuszt, majd maguk is elpusztulnak, és így végzik be a természet csatáját.** – A teológus Cassianus azt állítja, hogy a baziliszkus azoknak a madaraknak a tojásaiból születik, amelyeket az egyiptomiak íbisznek (*ibis*) neveznek. A köznép pedig úgy tudja, hogy csodálatos módon abból a tojásból kel ki, amelyet a kakas tojik; mondják, hogy

* Plinius, Naturalis Historia, VIII. 21.

ilyen volt az a baziliszkus is, amelyik Zwickaiban ölt meg néhány embert a mérgével, s ezért az uraság bezárta és befalaztatta annak a szobának az ajtaját, amelyekben ez az állat tartózkodott.

Következik a sárkány (*draco*), amelyet a látásról (*derkomai* = látok) neveztek el: élesebben lát ugyanis, mint a többi kígyó, s ezért a régiek a kincstárak őrzésével bízták meg, valamint a szent épületeket, a szentélyeket és a jóshelyeket is az őrzete alá helyezték. Egyébiránt nagyon szép látvány: az egész teste fekete ugyanis, kivéve a hasát és azt a húst az álla alatt, amely egyfajta szakállnak néz ki és úgy tűnik, mintha epével lenne megfestve. Mind a két szemöldökének vastag a bőre. Ezenkívül a száját alul is, felül is három sor fog díszíti, de mégsem nagyon harapós. Afrikában és Indiában az elefánttal harcol, más vidékeken pedig a sassal. Azokon a vidékeken ugyanis húsz rőfnyi hosszú. Két fajtája van: az egyik szárazföldi – ezt írtam most le –, a másik pedig szárnyas; ennek hártvás szárnyai vannak, miként a bőregérnek. Cicero hagyományozta írásban, hogy Lybia sivatagjából sodorja ezt a fajtát az Africus szél Egyiptomba. Nekem is volt egy ilyen állatom: ez másfél láb hosszú volt és Ambrosius Fibianust ajándékoztam meg vele; a színe csaknem teljesen ugyanolyan volt, mint a krokodilusé. Erről az állatról írja Lucanus a következőket:

*Afrika tűzfővenyén te is ártalmas vagy, aranytól
Tündöklő sárkány, kité, mint vész nélkülű istent
Tisztelet egyéb földrész: szárnyaddal verve a léget
Széttűzöd a nyáját, s a bikát is agyontöri ráfont*

*Tested, sőt elefánt sem biztos tőled e téren;
Mindent meggyilkolsz, mérget sem véve igénybe!**

Ahogy pedig a mondott kígyók közül némelyeknek, amelyek az igen meleg vidékeken élnek, az esztendő egyetlen szakaszában sincs szükségük arra, hogy elrejtőzzenek, éppen úgy bizonyára a homokban és a sziklák repedéseiben szoktak aludni.

Kígyóként kúszik a rágóféreg (*teredo*) is: nem csupán szárnyai nincsenek ennek az állatnak, de lábakkal sem rendelkezik. Olyan vastag, mint az az igen kicsiny lúdtoll, amelyet akkor használunk, amidőn írunk. A hosszúsága pedig olyan, mint a százlábúé, de gömbölyded.

Eddig azokról az élőlényekről beszéltem, amelyek az esztendő valamelyik időszakában rejtőznek el a földben: most hadd szóljak a szó szoros értelmében így nevezett és valóban föld alatti állatokról, vagyis azokról, amelyek a föld belsejében születnek meg és csaknem mindig a föld alatt élnek, mintegy oda beásva magukat. Ezek pedig részint a száraz, részint a nedves földben élnek, vagy a föld alatti vizekben. Az első fajtához tartozik a vakond (*talpa*), az egér (*mus*), a mérges béka (*rana venenata*), a kukac (*spondylis*), a férgek (*ascarides*), a giliszták (*lumbrici*), továbbá a homorú csigák (*cochleae cavaticae*); a másodikhoz pedig a föld alatti halak (*pisces subterranei*). Ezeket az élőlényeket mindet sorra veszem, s közülük lássuk először is a vakondot.

A vakond (*talpa*), ez a néglábú állat nem sokban különbözik az egértől – ámde vak. *Jóllehet megvan rajta a szemek lenyomata* – írja Plinius –, *ha valaki le-*

* Lucanus, Pharsalia, IX. 766–771.

*vonja róla a ráboruló hárttyát, amelyet nem fed be szőr. A föld belsejében tisztán hall, a földből – amelyet gyakran feltúr a szántóföldeken, de leginkább a réteken és a kertekben – kiásva pedig nem sokáig képes életben maradni. Rövid láb-szárai vannak, és ezért lassan is jár. Ujjai, amelyekből a mellső lábain öt, a hátulsókon pedig négy van, éles karmocskákkal vannak ellátva, amelyekkel a földet ássa. Nagyon szép, feketén csillogó szőre van, a vakondköhyköknek a szőre azonban fehére. Békákkal – mérgesekkel is – táplálkozik, valamint gilisztákkal; de megeszi a gabonák és a fűvek gyökereit is. A vakond bőréből süvegeket és hálósőbákba való takarókat készítenek.**

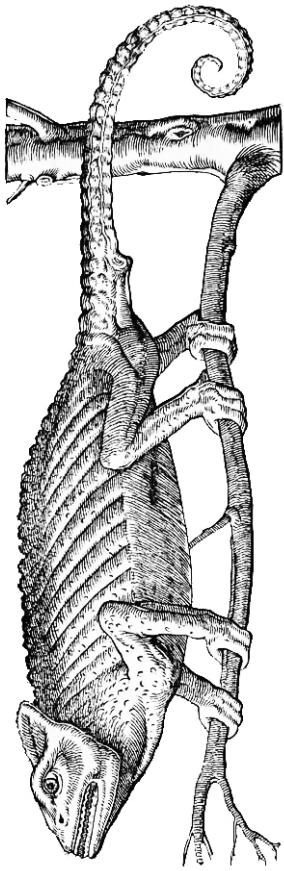
Következik a föld alatti egér (*mus subterraneus*), amelyet némelyek mezei egérnek (*mus agrestis*) is neveznek. Cicero – ahogyan Servius gondolja – ezt az állatot nevezte pelének (*nitedula*). Vergilius pedig így ír róla:

*...gyakran pirinyó kisegér váj
lenn palotát és tolvajcsűrt így földbe magának,
míg a vakondok alant alvófészket vakon épít;
lelni varangyokat is, meg a föld sok egyéb csodalénye
él hűkon ott...***

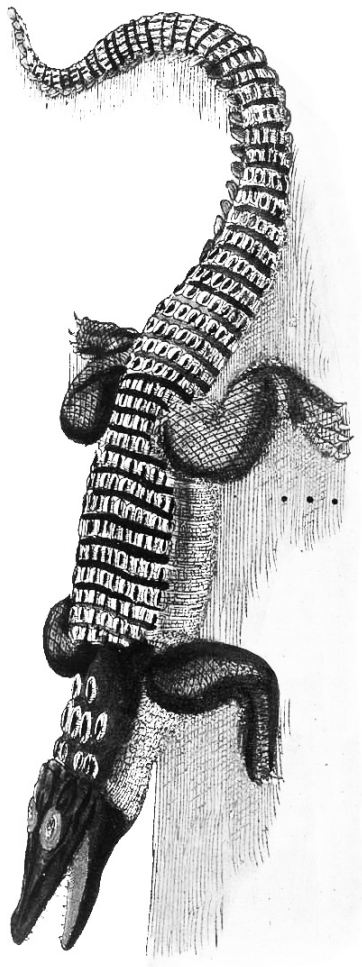
Egyébiránt két fajtája van: tudniillik egy kisebb és egy nagyobb. Amaz nem sokkal nagyobb egy kisebb háziegérnél, emez pedig nem sokkal kisebb egy nagyobb háziegérnél, sőt hosszabb és vastagabb farka van, mint annak. Megrágja, sőt kieszi és néha teljesen el is pusztítja a komló, a murokrépa, répa és a többi konyhakerti növény gyökerét.

* Plinius, Naturalis Historia, XI. 37. és VIII. 58.

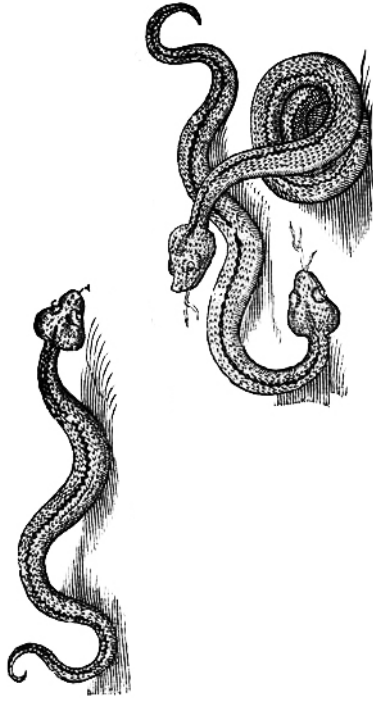
** Vergilius, Georgica, I. 181–185.

KAMÉLEON

KROKODIL

VIPERA

BÉKA

Elpusztítja a vetéseket is. Ez a veszedelem azonban nem mindig rejtőzködik a földben, hanem olykor – jóllehet ritkán – kibúvik onnét.

Ezzel szemben a mérges béka (*rana venenata*), amelyet a mi bányászaink a tűzpiros színről, melyet felölt, *pyriphynos*nak (tűzbéka) neveztek el, természetesen a saját nyelvükön, állandóan a sziklákbán búvik meg, mintegy elásva és eltemetve. Mélyen a föld belsejében születik, s részint a telérekben, az ercekben és a sziklák eresztékeiben bukkannak rá, amidőn ezeket kivájják, részint pedig azokban a sziklákbán – midőn éekkel feldarabolják ezeket –, amelyek annyira tömörek, hogy egyetlen hasadékot sem mutatnak, amit látni lehetne. Éppen ilyen módon találtak mérges békát Schneebergben és Mansfeldben is. Amikor a föld alatti üregekből kiviszik a fényre, akkor előbb megduzzad és felfúvódik, majd pedig elpusztul. Sűrűn találunk ilyen békát a franciaországi Toulouse mellett, a hófehér foltokkal tarkázott vörös homokkőben, amely kőből malomköveket készítenek. Éppen ezért az összes ilyesfajta követ összetörik, mielőtt még malomköveket készítenének belőlük: ha ezt nem tennék, akkor a békák felmelegednének, amikor a malomkövek forognak, s ilyenkor fel szoktak fúvódni ezek az állatok és szétpukkadván, a mérgükkel beszennyezik a malomban lévő gabonát.

A kukac (*spondylis*) pedig a föld belsejében szokott előfordulni, ahol a gyökerek között összetekeredve olyan formában jelenik meg, mint az orsóporgettyű, amit a görögök *spondylos*nak mondanak: innét kapta a nevét is. A hossza és a vastagsága olyan, mint egy piciny ujjacskáé; a feje vörös, a testének többi része pedig fehér, csupán felül van va-

lami fekete szín, ott, ahol kidagad attól a tápláléktól, amit megeszik. Nagy veszedelme a kerteknek. És mivel nem hiányoznak a lábai – hat darab van ugyanis neki –, a csúszómászóknak ez a fajtája, ahogyan Plinius nevezi, éppen nem csúszik. Teljes egészében megeszi a füvek gyökereit, a bokroknak azonban csak azt a kérget rágja le, amely a gyökereket borítja. Sőt, megeszi a szamáruborka, a fekete bábakalács, az ezerjófű, a kénköves kocsord, a gégevirág és az erdei szőlő gyökereit is, holott ezeket egyetlen más állat sem érinti meg.

A négylábú féreg (*vermis quadrupes*) pedig, amely május havában születik meg és futkározik a mezőkön, hasonlóképpen olyan vastag és hosszú, mint egy igen picike ujj; de ez az állat a főzeléknövényekben született földibolhákhoz (*pulices terreni*) hasonlóan a földfelszín fölött él. A teste lágy és csillogóan fekete, a dereka vékony, a testének hátulsó része hozzátapad a torához. Amikor a kezünkbe fogjuk, valamilyen zsíros nedvességgel szennyezi azt be. Vizeletet bocsájt ki magából, de azzal együtt vért is.

A földi férgek (*ascarides*), amelyek kis kukacok, szintén nem egy és ugyanazon színűek – némelyek ugyanis fehérek, mások sárgák, megint mások pedig feketék –; ezeket gyakorta kifordítja a földből az ekevas. Egy helyen pedig több is található egy csomóban belőlük. Elpusztítják a vetéseket: úgy ölik meg ugyanis az erőteljes veteményeket, hogy megrágják a gyökereiket.

A gilisztákat (*lumbrici*) azonban, amelyek szintén a föld belsejében születnek és amelyeknek nincsenek szemeik, az esők előcsalogatják a földből. Szé-

pen mondja tehát Euclio Plautusnál Strophylusnak, amidőn ez aggódik az arannyal teli fazék miatt:

*Kifelé, féreg! A föld alól épp most dugtad ki a fejed;
eddig senki se hallott rólad; most hallott vagy és halott.**

Sőt, azok a csigák, amelyeket a Baleári-szigeteken – mint Plinius írja – homorú csigáknak (*cochleae cavaticae*) neveztek el, szintén nem csúsznak ki a föld üregeiből, s nem is élnek növényekkel, hanem szőlőfürt módjára egymáshoz tapadnak.

Rátérek most a föld alatti élőlényeknek egy másikat fajtajára: arra, amelyik a föld nedves helyein él – jóllehet a giliszták és más ilyesfajta élőlények is csak a nedves földben születnek. Azoknak a halaknak pedig, amelyeket az emberek kiásnak (*pisces fossiles*), két fajtája fordul elő; de a föld belsejében vannak valamik, amik hengerek, mint az angolnák, nincs azonban erős bőruk és pikkelyeik sincsenek, mint például a kövi pontyoknak; a húruk pedig kemény és nem túlságosan jóízű. A nagyobbak csaknem két hüvelyknyi, a kisebbek egy hüvelyknyi vastagok; amazok négy, emezek pedig két tenyérnyi hosszúak. Éles hangot bocsájtanak ki magukból. Az orvoságkészítő műhelyekben üvegbe zárva függesztik fel őket a gerendákra, hogy látványosságul szolgáljanak az emberek számára, s hosszú időn keresztül táplálják őket kenyérdarabokkal és más egyebekkel. Különben kijönnek azokból a folyókból, amelyek mocsaras helyeken folynak keresztül, s a partok erein át távolabbra is elhatolnak a szárazföldön: olykor eljutnak egészen a legközelebbi

* Plautus, *Aulularia*, IV. 628.

városban lévő föld alatti pincékig, amelyekben bort és sört szoktak tartani az emberek. Theophrastos azt írja, hogy ezek a halak a folyók mellett és a vizes helyeken fordulnak elő. Akkor mennek ki ugyanis a folyók medreiből a szárazföldre, amikor a víz elárasztja azt; amikor pedig a víz lepad, ők ott maradnak a szárazon. A nedvességet követik és így mennek a föld alá, majd miután felszáradt a nedvesség, ők a párában maradnak: nem másképpen élnek, mint a halak a többi besózott hal között. A rejtékhelyeiken pedig az érzékeik tompaságának következtében semmit sem éreznek, de megmozdulnak, amikor kiássák őket. Nem másképpen történik a dolog – folytatja Theophrastos – a Fekete tengerben azokkal a halakkal, amelyeket a jég zár be magába. Semmit sem éreznek ugyanis korábban és nem is mozdulnak meg, csak miután már a tálba beledobva főzni kezdik őket. – Ámde mi egyetlen olyan halat sem láttunk még, amely – jöllehet mindig a folyókban szokott tartózkodni – áradás után a száraz helyeken maradván, a föld alá menne, hiszen valamennyi hal elpusztul ilyenkor. Amikor tehát az olyan halakat, amelyeket az emberek kiásnak, azokon a helyeken szokták megtalálni, melyeket nem árasztott el a víz, akkor biztos, hogy ezek a kisebb és nagyobb ereken keresztül jutottak el oda. Pontosan megfigyeltem ezt a dolgot az Elbán túli Otrandban, amely egy városka a Pulsnitz folyó mentén. – Nemcsak Németországban szoktak találni olyan halakat, amelyeket az emberek ásnak ki, hanem a Pireneusok hegyei mögött is – ahogyan Polybios ránk hagyományozta Történetének a 34. könyvében –, ott, ahol a Narbo folyóig elnyúló síkság van, amelyen keresztül a Hiberis és a Roscinus folyók

folynak az ugyanilyen nevű városok alatt, melyekben a kelták laktak. Ezen a síkságon fordulnak elő tehát a mondott „ásatag” halak. A föld ugyanis vékony rajta és sok füvet terem; ez alatt két vagy három könyöknyi mélységben, a homokon keresztül szétterjedve folyik a folyók vize. És ha valamikor a folyók elárasztják vizükkel ezt a helyet, akkor a táplálék végett a föld alá búvó halak – csodálatos módon szeretik ugyanis a pázsit gyökereit – föld alatti halakkal telivé teszik a síkságot, amely halakat aztán a lakosok ássák ki. Találhatók még „ásatag” halak Herakleia környékén is, valamint a Fekete tenger sok helyein, ahogyan Theophrastos emlékeztül hagyta, továbbá Paphlagoniában, ahogyan Eudoxos mondja. Sőt, ha hihetünk Senecának, akkor vannak a föld alatt *tágas és sötét helyeken elterülő mocsarak. Ezekben állatok is születnek, de lassú és alaktalan állatok, mint amilyenek a vak és zsíros levegőben, s a megkocsonyásodott vizekben teremtetnek.** És – ahogyan ugyanő írja – *Káriában, Idimos városának a környékén amikor feltört a víz, mindenki meghalt, aki csak megette azokat a halakat, amelyeket ama nap előtt tárt az új folyó az ilyet még nem ismerő ég elé.***

Legvégül a föld alatti élőlényeknek, vagy ahogyan a teológusoknak tetszik, szubsztanciáknak a sorába lehet számlálni a démonokat, amelyek némely bányákban tartózkodnak. Ezeknek pedig két fajtájuk van. Előfordulnak ugyanis fenyegető és borzasztó kinézetűek, amelyek többnyire ellenségesek és barátságtalanok a bányászokkal szemben. Ilyen volt amaz annabergi bányarémmel, amelyik több,

* Seneca, Naturales Quaestiones, III. 16, 3.

** Seneca, Naturales Quaestiones, III. 19, 1.

mint tizenkét munkást ölt meg a leheletével abban a bányában, amelyet Rózsakoronának neveznek. A leheletet pedig a torkából bocsájtotta ki. Ilyesfajta volt az a schneebergi bányarém is, amelyik fekete kámzsába volt öltözve: ez a György-bányában az egyik munkást a talajról felemelvén, ama legnagyobb, valaha ezüsttermő üregnek a magasabb részébe helyezte, testének nem minden megsebesülése nélkül. Bizonyára erről a fajtáról mondotta Psellos, amidőn a démonok fajtainak a számát hatban határozta meg, hogy rosszabb a többinél, mivel sűrűbb anyag borítja. Egyes bölcselők ezeket a rémeket és a hozzájuk hasonlókat, amelyek veszedelmesekek és a természetüket tekintve gonoszak, butáknak és oktanoknak nevezik.

Vannak azután a szelídek, amelyeket a németek közül némelyek, ahogyan a görögök is, koboldoknak neveznek, mivel ezek utánozzák az embereket. Mintegy kimutatván ugyanis az örömet, nevetgélnek, és úgy tűnik, hogy sok mindent csinálnak, holott egyáltalán nem csinálnak semmit. Mások pedig bányamanóknak nevezik őket, ezzel is jelezvén azt, hogy legtöbbször milyen termetűek: tudniillik, hogy három *dodrans* magas törpék. Egyébiránt olyan a kinézetük, mintha aggastyánok lennének és a bányászok szokása szerint öltözködnének, vagyis mintha egy inget öltenének magukra és egy bőrt, amely az ágyékuk körül lóg. Ezek nem szoktak kárt okozni a bányászoknak, hanem csak kóborolnak az aknákban és a tárnákban, s jóllehet semmit sem csinálnak, mégis úgy tűnik, hogy a munkálatoknak valamennyi fajtájával foglalatoskodnak; néha mintegy bányásszák az érceket, néha az edényekbe öntik azt, amit kibányásztak, néha pedig az emelőgé-

peket forgatják. Jóllehet olykor kavicsokkal dobálózva ingerkednek a bányászokkal, mégis csak igen ritkán sebesítik meg őket. Senkit sem bántanak, csak akkor, ha a bányászok korábban kikacagták, vagy átkozódásaikkal felingerelték őket. Így tehát nem különböznek túlságosan a démonoktól, egyrészt azoktól sem, amelyek ritkán jelennek meg az emberek előtt, jóllehet nap, mint nap elvégzik ott-hon a munka egy részét és gondját viselik a jószágoknak, s akiknek, mivel jóindulatúan cselekednek az érdekünkben és az emberi nemnek a barátai – vagy legalábbis azoknak látszanak lenni –, nevet is adtak a németek: *Cutte*nek nevezik ugyanis őket; másrészt pedig a *trullo*knak nevezett démonoktól sem, amelyek – részint férfi, részint női neműeknek koholva őket – más nemzeteknél is, de legfőképpen a svédeknel voltak szolgálatban. Különben a bányamanók leginkább azokban a tárnákban dolgoznak, amelyekből már kibányászták az érceket, vagy jó reménység van arra, hogy ércet lehet majd ott bányászni. Ezért tehát a bányászok nem rémülnek meg a munkáiktól, hanem jó előjelként fogván fel azokat, még eltökéltebbek lesznek a lelkükben és még keményebben dolgoznak.

AZOKNAK AZ ÉLŐLÉNYEKNEK A NÉMETÜL
VISSZAADOTT LATIN ÉS GÖRÖG NEVE, AME-
LYEKRŐL A SZERZŐ A FÖLD ALATTI ÉLŐLÉ-
NYEKRŐL ÍROTT KÖNYVBEN EMLÍTÉST TETT

LÉPEGETŐK

alce – *elch* / *elend*
aper – *wildschwein*
araneus niger – *schwarze feldspinne*
asellus – *schefflein*, az ablakokban található
batrachidés *kaulkrotten*
blattae – *wibel* / *brotworme* / *springwibel*
brexas – *laubfrosch*
bufo – *krote*
kalamité – *laubfrosch*
kampsiouros – *eichorn*
caprea – *reh*
castor – *piber*
cervus – *hirs*
chamaeleon, a németeknél ismeretlen
crocodilus – *crocodil*
cuniculus – *cunlein*
dama – *ein gempfs des hörner vorsich gebogen sein*
eleios, olaszul ghyro
erinaceus – *igel*; ennek két faja: *huntsigel* és *sewigel*
fiber – *piber*
formica – *eims*
galé – *wisel*
glis – *grosse haselmaus*
gyrinoi – *kaulkrotten*
hystrix – *stache l schwein* / *dornschwein* / *porcopicke*
ibex – *steinpock*
iktis – *iltes* és más erdei menyétek
lacerta – *grünader*
lacerta chalcidica – *kupferader*

lacerta aquatilis – *wasserader*
 lupus – *wolff*
 lupus cervarius – *lurs*
 lutra – *otter*
 martes – *steinmarter és paummarter*
 meles – *bars*
 melium – *ein balsband darunder dars gefüttert so man den*
 bunden anlegt
 molouridés – *kaulkroten*
 mus alpinus – *murmeltbier*
 mus araneus – *spitzmauß*
 mus agrestis – *schörmauß*
 mus Lassicus – *lassitz*
 mus Noricus – *pilche / bilche / zisel / vilchmauß / ziselmauß*
 mus domesticus major – *ratte*
 mus Pannonicus
 mus Ponticus – *hermlein*
 mus aquaticus – *wassermauß*
 mus subterraneus – *kleine schörmauß*
 mus sylvestris – *haselmauß vagy nösmauß*
 mustela domestica – *wisel*
 mustela sylvestris – *iltes*
 mygalé – *spitzmauß*
 mys skiouros – *eichorn*
 noerza – *noertz*
 platyceros – *dambirs*
 pulices terreni – *erdfloh*
 pyriphynos – *feurkrote*
 rana rubeta – *krote*
 rana temporaria – *reinfröschlein*
 rana venenata fossilis – *feurkröte*
 rana viridis parva – *laubfrosch*
 ranae virides, sublividae, subcinereae – *frösche*
 rubicapra – *ein gempfs des hörner hinderfich gebogen sein*
 salamandra – *molch*
 scarabeus, amelyröl itt beszélünk – *fewkefer*
 skiouros – *eichorn*

sorex – *mitle baselmauß*
stellio – *tarantula*
talpa – *motwurff*
tarandus – *reen*
testudo – *schiltkrote*
tragelaphus – *brandbirse*
vermis, májusban született – *meiworm*
viverra – *furette és frette*
vormela – *wormlein*
ursus – *beer*
vulpes – *fuchs*
zobela – *zobel*

REPKEŐK

alauda – *lerch*
anas immansueta – *wilde ente*
anser immansuetus – *wilde gans*
apis – *pien*
apodes – *spirschwalden*
aquila – *adler*
ardeola – *reiher*
attagen – *haselhun*
bubo – *gros huhu*
ciconia – *storch*
cornix – *krahe*
corvus aquaticus – *wasserrabe*
corvus, amelynek fejét vörös folt ékesíti – *holkrabe*
corvus nocturnus – *nachtrabe*
crabro – *borlitzze*
cuculus – *kuckuck*
kypseloi – *spirschwalben*
fulica – *wasserhun*
galgulus – *hemmerling*
gryllus domesticus – *haußheim*
gryllus agrestis – *feldheim*

halycon fluviatilis – *eisvogel*
 hirundines domesticae – *haußschwalben*, agrestes –
 maurschwalben, ripariae – *spirschwalden*
 ibis, egyptomi madár, a németeknél ismeretlen
 ikteros – *hemmerling*
 lagopus – *schnevogel*
 locusta – *heuschrecke*
 mergus – *teucher*
 merula – *amssel* és *sehamssel*
 milvus – *weich* vagy *bunerabr*
 noctua – *rantzeule* / *schlaereule* / *stockeule* / *steineule*
 nyktikorax – *nachtrabe*
 olor – *schwan*
 onocroralus – *schnegans*
 palumbes – *holtztaube* és *ringeltaube*
 perdix – *räphun*
 pica – *agelester*
 picus – *specht*
 pyrrhokorax – *holkrahe*
 querquedula – *kriechentlein*
 sturnus – *stär*
 tetraones – *pirckbuner* és *auerhan*
 turdus – *krametvogel* / *zimer* / *weindrusschel* / *zipdrusschel*
 vespa – *wespe*
 vespertillo – *fledermauß*
 ulula – *buhu*
 upupa – *widehopfe*
 vultur – *basengir*

ÚSZÓK

alburnus – *weisfisch*
 asellus, Itáliában asino
 aurata, Velencében: auraja
 barbus – *parme*
 buccinum, Liguriában: corneto

cancer fluviatilis – *krebs*
conger, Itáliában congro
coracinus, Nápolyban coracino
delphinus *mebrschwein* / *darvon kompt salspect*
glaucus
globio fluviatilis – *schmerle*
hippurus
lucius – *becht*
merula, Marseille-ben roquando
murena, Itáliában: murena
orphus, Sziciliában: cernha
pisces fossiles – *peisster* és *merputten*, amelyek vastagabbak
pecten, Velencében: cappe
perca – *berse*
primadia
purpura, Görögországban: porphyro
raja – *roch*
salar – *sbure*
salmo – *salm* / *lars*
sturio – *stör*
thynnus, thunno
turdus, Marseille-ben: roquando

CSÚSZÓK

acontias, a németeknél ismeretlen
amphisbaena, ismeretlen
aspis, ismeretlen
boa – *unke*
basiliscus, ismeretlen
caecula – *blindschliche*
calabricus serpens, ismeretlen
chersydros – *natter*
cenchris, ismeretlen
cerastes – *bornichte schlange*
dipsas, ismeretlen

draco – *drach*
dryinos – *eichschlange*
haemorrhous, ismeretlen
natrix – *natter*
porphyry, ismeretlen
scytale, ismeretlen
sepedon, ismeretlen
typhlinos – *blindschleiche*
typhlóps – *blindschleiche*
vipera, az itáliaiaknál marasso
hydros – *natter*

FÉRGEK

ascarides – *erdworme*
lumbricus – *reinnorm*
scolopendra – *nassel*
spondylis – *engerle*
teredo – *kupferworm*

SZELLEMEK

daemon subterraneus, a fenyegető – *bergteufel*, a szelíd –
bergmenlein / kobel / guttel

UTÓSZÓ ÉS JEGYZETEK

GEORGIUS AGRICOLA ÉS A
DE ANIMANTIBUS SUBTERRANEIS
CÍMŰ MŰVE

A szerzőről

Georg Bauer – vagy a korszak humanista tudósainak szokása szerint latinosított néven Georgius Agricola – 1494. március 24-én született a szászországi Glachauban. Alapfokú iskoláit szülővárosában és a közeli Zwickauban végezte, majd 1514-ben beiratkozott a lipcsei egyetemre. Itt filozófiát, valamint latin és görög nyelvet tanult. E tanulmányok befejeztével rövid ideig Zwickauban tanított, majd 1522-ben visszatért a lipcsei egyetemre: itt elsősorban orvostudománnyal foglalkozott és nyilván hallgathatta a nevezetes Bergbüchlein szerzőjének, Rülein von Kalbénak az előadásait is – talán éppen ezek kelthették fel érdeklődését a bányászat tudománya iránt. 1523-ban Bázélbe utazott, ahol barátságot kötött Rotterdami Erazmusszal, a korszak egyik legnagyobb humanista tudósával. Rövid bázeli tartózkodás után Itáliába indult tovább és Bolognába érkezett, hogy a város híres egyetemén folytassa tanulmányait: minden valószínűség szerint itt is avatták doktorrá 1524 augusztusában. Ugyanazon év őszétől két évet töltött Velencében és részt vett Hippokratés és Galénos orvosi műveinek a kiadásában. Karintán keresztül utazott haza, s útközben megtekintette a Villach és Rauris környéki bányákat is.

Hazatérve Chemnitzben megnősült – bányatiszt barátjának az özvegyét vette nőül –, majd 1527-ben Európa egyik leghíresebb bányavidékének a központjába, Joachimsthalba költözött, ahol fél évtizeden keresztül orvosként tevékenykedett. Maga is megvallja, hogy a bányák és a bányászat tanulmányozása vonzotta a városba: amikor csak ideje engedte, a bányaművelésben jártas férfiak társaságát kereste, bányászattal foglalkozó antik szerzők munkáit olvasta. Érdeklődésének első eredménye, a Bermannus sive de re metallica dialogus című munkája 1530-ban jelent meg.

Ez a kis munka szinte programszerűen mutatja be Agricola fel-fogását: eszerint a tudós feladata a gyakorlati tapasztalatok össz-szevetése az antik és arab szerzők eredményeivel.

1531-ben elhagyta Joachimsthalt és visszatelepült Chem-nitzbe, ahol vagyonos polgárként és Szászország fejedelmének a bizalmasaként életét még inkább a tudományoknak szentelhette. 1542-ben másodszor is megnősült: gyámleányát, a 16 esztendő-s Anna Schützöt vette feleségül. Ezzel a házassággal a várost veze-tő patrícius családok egyikébe is bekerült, s nem háríthatta el, hogy részt vegyen a közéletben: 1546 és 1553 között négy alka-lommal is megválasztották Chemnitz polgármesterévé, s emellett fejedelme érdekében több diplomáciai megbízatást is teljesített. Közben egymás után írta az ásványtannal és bányászattal foglal-kozó kisebb munkáit, amelyeket egy kötetbe rendezve 1546-ban jelentetett meg Bázélban. Ilyen tárgyú ismereteinek mintegy a megkoronázása fő műve, a *De re metallica libri XII*. (Tizenkét könyv a bányászatról), amelynek megírását 1550-ben fejezte be, de a gazdag illusztrációs anyag elkészítése még éveket vett igénybe és a műnek az 1556-ban történt megjelenését a szerző már nem is érte meg: 1555. november 21-én ugyanis elhunyt.

Bár Georgius Agricolát a tudománytörténet elsősorban a mo-dern bányászati tudományok megalapozójaként tartja számon, életműve azt bizonyítja, hogy valódi humanista tudósként más szakterületeken is maradandót alkotott.

A műről

1549-ben jelent meg Bázélban Agricola 16. könyveként a *De animantibus subterraneis*, mely ezt követően még számos ki-adást megért, leginkább mint a *De re metallica* függeléke (Bázél, 1556, 1561, 1563; Wittenberg, 1614; Bázél, 1621, 1657; utóbb jelentősebb kiadásai: Berlin, 1928; Düsseldorf, 1953).

Előre kell bocsátanunk, hogy bár a cím a föld alatti élővilág ismertetését ígéri, korántsem a trogloditák (barlang- és üreglakók) fajkatalógusa, hanem sok helyütt kitekintés a szerző által ismert (szárazföldi és tengeri) állatvilágra. A könyv tagolása a fajok föld

alatti léthez való viszonyán alapul, eszerint is megkülönböztethető három csoport: (1) az éjszaka vagy napközben üregekbe rejtőzők, (2) az esztendő bizonyos szakában föld alatti élőlények (ilyenek a téli álmot alvók), (3) a csaknem állandóan föld alatt élők.

A műben említett állatfajok az Agricola által ismert teljes világból származnak, azaz nem Németország föld alatti élőlényei-nek ismertetését írta meg: természettudományos munkák áttanulmányozása révén ismeri az észak-afrikai, dél-európai, ázsiai elterjedésű fajokat is. Az észak-európai (sarki, tundrai és tajgai) fajok leírása mögött talán közvetlen, például utazói elbeszélést kell sejtenuünk.

Számos utalást találunk a szövegben antik szerzőkre, akik-nek műveit Agricola idézi, és kerekén harminc nevét sorolja fel a bevezetőben. Ez természetes is, hiszen a reneszánsz kor közis-merten újra felfedezte az antikvitás irodalmát, s nem volt ez másként a természettudományos munkákkal sem: Arisztotelész, Platón, Plinius, Sztrabón (mint a legtöbbet idézett szerzők) fenn-maradt könyveinek ismerete nélkül e korban nem létezne a bioló-gia tudománya. Ezzel együtt persze sorra olvassuk azokat a to-poszokat, biedelmeket, amelyeket még az ókori népek és szerzők aggattak egy-egy fajra, ilyen az eleven búscafatot szülő medve, de a tüzet oltó szalamandra képe is. Mégis, szó sincs arról, hogy Agri-cola újrateremtette volna e munkájában a középkori bestiári-umok műfaját, hiszen a fajok leírása olykor olyannyira pontos, hogy azonosításuk a jelen tudományos névhez egyeztethetetlen faj-név hiányában is egyértelmű.

Mindezek mellett találunk nem egy olyan utalást, ami Agri-cola saját megfigyelését bizonyítja, illetőleg korabeli tényt tartal-maz. Csak példaként, ilyen a hazai vonatkozású adat a közel-múltban történt sáskajárásról, ami Magyarországon is pusztított; de ilyen az első sorait olvasva képzelt lénynek tűnő sárkány (dra-co) leírása, amiről megtudjuk, hogy volt egy ilyen a szerzőnek is, de elajándékozta azt (feltehetően valamely egzotikus hullófajt kell ez alatt értenünk, mely preparátumként is érkezhetett Európába, vagy akár más tartható, ma úgy mondanánk „terrárium” fajt). És itt jutunk el több képzelt lényhez is, melyek közül a kötet

zárásaként olvashatunk a középkori bányászfolklór két alakjáról: a bányarémről és a bányamanóról.

Linné rendszertani alapmunkájának, a *Systema Naturae*-nak (1735) megjelenése előtt is találunk osztályba sorolást a fajokat leíró művekben. Linnénél az „állatok országának” első négy osztálya az arisztotelészi osztályozáson alapul: négylábúak (*Quadrupedia*, későbbi kiadásaiban emlősök, *Mammalia*), madarak (*Aves*), csúszómászók (*Reptilia*), halak (*Pisces*), melyhez a rovarok (*Insecta*) és a férgek (*Vermes*) osztálya társul. Noha Agricola ezt a rendszert közvetlenül nem követi, mint például a kortárs Konrad Gessner, azonban az egymást követő fajleírásoknál érvényesül ez a szerkesztőelv, azaz az emlősök, madarak stb. egy-egy szövegek környezetben kerülnek bemutatásra.

Agricola mintegy 25 emlősfajról nyújt részletesebb leírást, emellett többet is felsorolásszerűen megemlít. Szinte az összes európai ragadozó ismertetését megtaláljuk nála, különösen a menyétfélék jól jellemzettek. A kisorsogatók mellett a rágcsálók nagy száma is szembeűnő. Együttesen a két fajcsoportról elmondható, hogy talán nem tévedünk, ha prémvadász, szőrmekereskedő vagy szűcs szaktanácsait látjuk az adatok egy része mögött. Erre utalhat az is, hogy több fajnál szó esik a szőrme értékéről is.

Kevés madárfaj részletes leírását találjuk a műben, noha az említett fajok száma alig marad el az emlősökétől. Ennek oka, hogy viszonylag kevés fajhoz köthető (föld)üreglakó életmód. Az említett madarak kivétel nélkül európai elterjedéssel is bírnak.

Nem úgy azonban a hüllők, melyek között javarészt egzotikus fajokat találunk. Ezeket is javarészt antik szerző nyomán, hiszen mérgeskígyók leírásáról van szó, melyek elterjedése a melegebb éghajlatú tájakhoz köthető. Ezzel magyarázható, hogy néhezken azonosíthatók. Az ismertetésekből a kaméleoné és a nílusi krokodilé különösen érdekes, utóbbi (részben Hérodotosznál is leírt) Pliniustól vett szövegrészlettel jól jellemzett.

A kételtűek közül a kötetben a békák a legnépesebben ismertetett fajcsoport. Azonban azonosításuk itt sem egyszerű, mivel nincs külön elnevezésük, egyértelmű elkülönítő leírás híján pedig leginkább a színük az a tulajdonság, ami megkülönböztető jelzőjük. A halak osztályát – egy faj kivételével – említés szintű

felsorolásokban képviselik a fajok, közöttük is számos a földközi-tengeri elterjedésű; nyilván itt is a hivatkozott szerzők munkái jelentetik az alapot.

A gerinctelenek, mint a legnépesebb fajcsoport, és amelyek feltehetően fajszámát tekintve leginkább lenne köthető a föld alatti élőhelyekhez, nem kap hangsúlyos szerepet a kötetben. Ez azonban Agricola korában természetes, hiszen az ízeltlábak, alacsonyabb rendű állatok tanulmányozására csak jóval később fordul a tudósok figyelve.

A fordításról

A jelen fordítás arra törekszik, hogy a szöveg pontos megértésén és visszaadásán túl a stílusát, az eredeti olvasmány hangulatát is érzékeltesse. Bizonyos értelemben ugyanis inkább irodalmi, mint tudományos műről van szó, amely hűen tükrözi a szerző műveltségét, de annak a korszak által megszabott korlátait is. A szöveghez magyarázó jegyzeteket nem fűztünk, a néhány jegyzet a szerző által felhasznált klasszikus művekre vonatkozik. A használhatóság érdekében zárójelbe téve meghagytuk az élőlények eredeti, Agricola által használt nevét és hogy megkönnyítsük az azonosítást, készítettünk egy fajjegyzéket, amely a magyarázó jegyzeteket is pótolja.

Abol Agricola valaki idegen szerzőtől verset idéz, ott a vonatkozó részlet műfordítását használtuk fel. Ez az alábbi művek alapján történt:

Marcus Annaeus Lucanus Pharsaliája, vagyis a polgárháború. Fordította Laky Demeter. Pest, 1867.

Vergilius: Összes művei. Fordította Lakatos István. Budapest, 1973.

Publius Ovidius Naso: Átváltozások. Fordította Devecseri Gábor. Budapest, 1964.

Plautus: A bögre. Fordította Devecseri Gábor. In: Római vígjátékok. Budapest, 1961. 123–167. p.

Martialis epigrammáinak tizennégy könyve. Fordította Csengeri János. Budapest, 1942. 419. p.

A prózai idézetek fordítása a fordító munkája, ahogyan az olyan verssorok prózai fordítása is, amelyek esetében nem állt rendelkezésre műfordítás.

Illusztrációkat a német Pliniusnak is nevezett, Agricolával kortárs Konrad Gessner (1516–1565) természettudós munkáiból (Historia animalium, Zürich, 1551–1558. 4 kötetben) válogattunk. Egyrészt, mivel magyar nyelven még nem jelent meg a számos kitűnő ábrával illusztrált terjedelmes munka, másrészt pedig, mivel – Dürer rinocéroszt ábrázoló, sokszor idézett fametszetén kívül – e kiváló rajzok szinte ismeretlenek.

Koleszár Krisztián – Tóth Péter

FAJJEGYZÉK

Azonosított fajok és taxonok az említés rendje szerint, az oldal-számok megjelölésével, a mai rendszertani felosztást használva

EMLŐSÖK (*Mammalia*)

- [14, 49] delfinek (*delphini*) = delfin (*Delphinus sp.*), elterjedt-ségét tekintve feltehetően e nemzetség
- [14] sündisznók (*erinacei*) = keleti sün (*Erinaceus roumanicus*)
- [14, 31] pelék (*ghyes*) = nagy pele (*Glis glis*)
- [14, 33, 34] hölgymenyét, fekete-tengeri egér (*mus Ponticus*), hermelin = hermelin (*Mustela erminea*)
- [19] tengeri nyúl (*cuniculus*) = üregi nyúl (*Oryctolagus cuniculus*)
- [19, 20] róka (*vulpes*) = vörös róka (*Vulpes vulpes*)
- [19, 21] hód (*fiber*) = eurázsiai hód (*Castor fiber*)
- [19, 21] vidra (*lutra*) = közönséges vidra (*Lutra lutra*)
- [19, 23] borz (*meles*), kutyaborz (*canina*), disznóborz (*meles suilla*) = európai borz (*Meles meles*), a két leírt változat nem létezik
- [19, 38] fűrómenyét (*viverra*) = mezei, molnár- vagy vadászgörény (*Mustela eversmanni*)
- [23] farkas (*lupus*) = szürke farkas (*Canis lupus*)
- [23] hiúz (*lupus cervarius*) = közönséges hiúz (*Lynx lynx*)
- [23] nyúl (*lepus*) = mezei nyúl (*Lepus europaeus*)
- [24] vadkan (*aper*) = vaddisznó (*Sus crofa*)
- [24] szarvas (*cervus*) = gímszarvas (*Cervus elaphus*)
- [24] bakszarvas (*tragelaphus*) = feltehetően a szajga, más-ként tatárantilop (*Saiga tatarica*)
- [24] iramszarvas (*tarandus*) = taránd- vagy rénszarvas (*Rangifer tarandus*)
- [24] jávorszarvas (*alce*) = jávorszarvas (*Alces alces*)
- [24] dámszarvas (*platyceros*) = dámszarvas (*Dama dama*)
- [24] őz (*caprea*) = európai őz (*Capreolus capreolus*)
- [24] vadkecske (*ibex*) = kőszáli kecske (*Capra ibex*)
- [24] zerge (*rubicapra*) = zerge (*Rubicapra rubicapra*)

- [25, 27, 48] bőregér (*vespertillo*) = denevérek (*Chiroptera*) rendje, számos európai fajjal
- [28] mormoták, alpesi egerek (*mures Alpini*) = havasi mormota (*Marmota marmota*)
- [31] [a pelétől] kicsivel kisebb állatka, (görög:) *kampsiouros* (farokgörbítő), *skiouros* (árnyasfarkú) = nem azonosítható faj
- [31] finn mókus (*sciurus Fennicus*) = orosz sutaszárnyú mókus (*Pteromys volans*)
- [31] mókus (*sciurus*) = vörös mókus (*Sciurus vulgaris*)
- [33] *mus Lassicius* = feltehetően a hermelin (*Mustela erminea*) színváltozata. A Lassicius valószínűleg a lengyel őrleány = menyét szóból származik
- [33] noricum egér (*mus Noricus*), ürge (*citellus*) = közönséges ürge (*Spermophilus citellus*)
- [33, 35] házi menyét (*mustela domestica*), (görög:) *gale*, (német:) *Wiesel* (*visela*) = eurázsiai menyét (*Mustela nivalis*)
- [33] magyarországi egér (*mus Pannonicus*) = nem azonosítható faj
- [33] közepes pele (*sorex*) = mogyorós pele (*Muscardinus avellanarius*)
- [34] másik erdei egér (*mus silvestris*) = kerti pele (*Elionys quercinus*)
- [34] cickány (*mus araneus*) = cickányfélék (*Soricidae*) alrendjének több faja
- [35] patkány (*mus maior*) = két patkányfaj: vándorpatkány (*Rattus norvegicus*) és házi patkány (*R. rattus*)
- [36] görény, (német:) *Iltis*, (görög:) *iktis*, erdei menyét (*mustela silvestris*) = házi görény (*Mustela putorius*)
- [36] nyest (*martes*), (német:) *Marder* (*marterus*) = nyest (*Martes foina*)
- [37] negyedik fajta menyét (...), s ezt is nyest (*martes*) = nyuszt (*Martes martes*)
- [37] coboly, (német:) *Zobel* (*zobela*) = coboly (*Martes zibellina*)
- [38] nerc (*noerza*) = európai nyérc (*Mustela lutreola*)

- [38] hörcsög (*hamster*), *cricetus*, (görög:) *arktomys* (medve-
egér) = mezei hörcsög (*Cricetus cricetus*)
- [40] *vormela* = tigrisgörény (*Vormela peregusna*)
- [40] tövises disznó (*histris*), (görög:) *akanthochirois* (tövises
malac) = tarajos süllő (*Hystrix cristata*)
- [41] medve (*ursus*) = barna medve (*Ursus arctos*)
- [53] vízi egér (*mus aquatilis*) = közönséges kószapocok
(*Arvicola amphibius*)
- [50, 58] egyiptomi mongúz (*icneumon*) = közönséges ich-
neumon (*Herpestes ichneumon*)
- [63] vakond (*talpa*) = közönséges vakond (*Talpa europaea*)
- [64] föld alatti egér (*mus subterraneus*), mezei egér (*mus agre-
stis*), pele (*nitedula*) = földi pocok (*Microtus subterraneus*)

MADARAK (*Aves*)

- [8] ritka és nem túlságosan nagy madarak = feltehetően
több faj is, a leírás alapján képzelt (életmóddal jelle-
mezhető) lény
- [12] egyiptomi íbisz (*ibis Aegyptia*) = szent íbisz (*Threskior-
nis aethiopicus*)
- [12] sas (*aquila*) = több ragadozómadárfaj, feltehetően a
sasok (*Aquila*) nemzetségéből
- [13] szarka (*pica*) = szarka (*Pica pica*)
- [13] varjú (*corrix*) = két faj: kormos és dolmányos (*Corvus
corone*), továbbá vetési varjú (*C. frugilegus*)
- [13] sárga madár (*lurida*), (görög:) *ikteros*, (latin:) *galgulus* =
feltehetően sárgarigó (*Oriolus oriolus*)
- [13] keselyűk (*vultures*) = előforduló fajok: dögkeselyű (*Neo-
phron percnopterus*), fakó keselyű (*Gyps fulvus*), barátke-
selyű (*Aegypius monachus*)
- [13] kánya (*milvi*) = két faj: barna (*Milvus migrans*) és vö-
rös kánya (*M. milvus*)
- [13, 15, 48] seregélyek (*sturni*) = seregély (*Sturnus vulgaris*)
- [13, 15, 49] rigók (*turdi*) = több rigófaj (*Turdus sp.*)
- [13, 15, 49] feketerigók (*merulae*) = feketerigó (*Turdus me-
rula*)

- [13, 15, 48] vadgalambok (*palumbae*) = több faj, galambok (*Columba spp.*)
- [13, 15, 49] bankák (*upupa*) = búbosbanka (*Upupa epops*)
- [13] kócsagok (*ardeolae*) = több faj a gémfélék (*Ardeidae*) családjában
- [13] vöcskök (*mergi*) = két nemzetség, vöcskök (*Tachybaptus spp.*, *Podiceps spp.*)
- [13] kárókatona (*corvi aquatici*) = leginkább a kárókatona (*Phalacrocorax carbo*)
- [13] gödények (*onocrotali*) = gödények (*Pelecanus spp.*)
- [13] vízityúk (*fulicae*) = szárcsa (*Fulica atra*), a latin elnevezést tekintve, azonban a német fajnév alapján vízi-tyúk (*Gallinula chloropus*)
- [13] vadkacsák (*anates immansuetae*) = több nemzetség, leginkább récék (*Anas spp.*)
- [13] krik-rucák (*querquedulae*) = böjti réce (*Anas querquedula*)
- [13] darvak (*grues*) = daru (*Grus grus*)
- [14] hattyúk (*olores*) = hattyúk (*Cygnus spp.*)
- [14] gólyák (*ciconiae*) = két faj: fekete (*Ciconia nigra*) és fehér gólya (*C. ciconia*)
- [14] vadludak (*immansueti anseres*) = ludak (*Anser spp.*, *Branta spp.*, *Tadorna spp.*)
- [14] fajok (*tetraones*) = két faj: nyírfajd (*Tetrao tetrix*) és siketfajd (*T. urogallus*)
- [14] császármadarak (*attagenes*) = császármadár (*Bonasia bonasia*)
- [14] fogolymadarak (*perdices*) = fogoly (*Perdix perdix*)
- [15] kakukk (*cuculus*) = kakukk (*Cuculus canorus*)
- [15] harkály (*picus*) = több fakopáncs-faj (*Dendrocopos spp.*)
- [15] holló (*corvus*), amelynek a fején egy vörös folt van (görög: *pyrrhokorax* (vörös holló) = fekete harkály (*Dryocopus martius*)
- [15, 48] fecskék (*hirundines*) = itt több nemzetség, lásd még alább

- [15, 49] pacsirták (*alaudae*) = a leginkább három elterjedtebb faj: búbospacsirta (*Galerida cristata*), erdei (*Lullula arborea*) és mezei pacsirta (*Alauda arvensis*)
- [15, 49] gerlék (*turtures*) = vadgerle (*Streptopelia turtur*)
- [24] jégmadarak (*halcyones*), tengeri jégmadarak (*halcyo marina*), folyami (*halcyo fluviatilis*) vagy parti jégmadár (*halcyo riparia*) = jégmadár (*Alcedo atthis*), a tengeri jégmadárnál leírt zöld csőrű faj nem ismert, feltehetően ez is a jégmadár
- [25] hófajd (*lagopus*) = hófajd (*Lagopus sp.*), két fajjal: havasi (*L. mutus*) és sarki hófajd (*L. lagopus*)
- [25, 48] uhu (*bubo*) = uhu (*Bubo bubo*)
- [25, 26] kuvik (*ulula*) = kuvik (*Athene noctua*)
- [25, 26, 48] bagoly (*noctus*) = fülesbagoly (*Asio otus*), továbbá három faj leírásával, azonban csak a második azonosítható, feltehetően gyöngybagoly (*Tyto alba*)
- [25, 27] kecskefejő madár (*nyctikorax*), éjszakai varjú = lappantyú (*Caprimulgus europaeus*)
- [48] partifecskék (*hirundines ripariae*), (görög:) *apoda* (lábatlan), *kypselai* (szekrényke) = partifecske (*Riparia riparia*)
- [34] házi fecskék (*hirundines domesticae*) = füsti fecske (*Hirundo rustica*)
- [34] mezei fecskék (*hirundines agrestes*) = talán a molnárfecske (*Delichon urbica*)
- [36] *trochilos*, madarak királya = krokodilmadár (*Pluvianus Aegyptius*)

HÜLLŐK (*Reptilia*)

- [42] gyík (*lacerta*) = zöld gyík (*Lacerta viridis*)
- [43] rézgyík (*lacerta chalcidica*), (latin:) *seps* = közönséges ércesgyík (*Chalcides chalcides*)
- [43] kaméleon (*chamaeleon*) = európai vagy közönséges kaméleon (*Chamaeleo chamaeleon*)
- [45] csillagos gyík (*stellio*), (görög:) *askalabós*, *askalabótés*, *galéótés* = közönséges agáma (*Agama stellio*)

- [47] földi teknősbéka (*testudo terrestris*) = több szárazföldi teknősfaj, így görög (*Testudo hermanni*), mór (*T. Graeca*), illetve szegélyes teknős (*T. marginata*)
- [49] krokodil (*crocodilus*) = nilusi krokodil (*Crocodylus Niloticus*)
- [54] vipera (*vipera*), (görög:) *echidne* = keresztes vipera (*Vipera berus*)
- [55] *dipsas*, *causo*, *prester* = feltehetően előbbi faj színváltozata
- [55] kuszma (*caecula*), (német:) *Blindschleiche*, (görög:) *typhlops*, *typhlinos* = lábatlan gyík vagy törékeny gyík, kuszma (*Anguis fragilis*)
- [56] *amphisbaena* = szürke féreggyík (*Blanus cinereus*)
- [56] *scytale* = feltehetően előbbi faj színváltozata
- [56] vízisikló (*natrix*), (görög:) *hydros*, *chersydros* = vízisikló (*Natrix natrix*)
- [57] boák (*boae*) = nem azonosítható faj
- [57] áspiskígyó (*aspis*), három fajtája: *chelidoniae*, *cherseae*, *ptyades* = egyiptomi kobra vagy ureuszkígyó (*Naja haje*)
- [58] *drynos*, *hydros*, *chelydros* = feltehetően erdei sikló (*Elaphe longissima*)
- [59] szarvasvipera (*cerastes*) = szarvasvipera (*Cerastes cerastes*)
- [59] thébai vízisiklók (*colubri*) = nem azonosítható faj
- [59] *haemorrhous* = nem azonosítható faj
- [59] *sepedon* = nem azonosítható faj
- [60] *porphyryus* = nem azonosítható faj
- [60] *acontias*, (latin:) *iaculum* (= 'hajítódárda') = nem azonosítható faj
- [60] *kenchris* (görög:) *kenchrinés* = nem azonosítható faj
- [61] baziliskuszkígyó (*basiliscus*) = nem azonosítható faj
- [62] sárkány (*draco*) = nem azonosítható faj

KÉTÉLTŰEK (*Amphibia*)

- [43, 49] vízgyírk (*lacerta aquatilis*) = feltehetően gőtefajok (*Triturus spp.*)
- [46] szalamandra (*salamandra*), (görög:) *molge*, (német:) *Molch* = foltos szalamandra (*Salamandra salamandra*)
- [52] kis, zöld színű béka (*rana viridis parva*), (görög:) *kalamitis*, *brexas* = zöld levelibéka (*Hyla arborea*)
- [52] zöld békák (*ranae virides*) = kecskebéka (*Rana esculenta*)
- [52] halványsárga és a halványszürke színű békák (*ranae sublividae et subcinereae*) = nem azonosítható faj
- [52] fakósárga színű békák (*ranae pallidae*) = nem azonosítható faj
- [53] varangyos békák (*rana rubeta*), (latin:) *bufo*, (görög:) *phrynos*. Két fajtája van: az egyik szárazföldi, a másik pedig mocsári = barna varangy (*Bufo bufo*), feltehetően egy faj változatai
- [63, 65] mérges béka (*rana venenata*), (görög:) *pyriphrynos* (tűzbéka) = barna ásóbéka (*Pelobates fuscus*)

HALAK (*Pisces*)

- [14, 49] tonhal (*thynnus*) = tonhalak (*Thunnus spp.*)
- [14] lazacok (*salmones*) = lazac (*Salmo salar*)
- [14] tokhalak (*sturiones*) = tok-fajok (*Acipenser spp.*)
- [49] primádia (*primadia*) = nem azonosítható faj
- [49] aranymakréla (*hippurus*) = aranymakrahal (*Coryphaena hippurus*)
- [49] korakinos (*coracinus*) = [nincs magyar neve] (*Coracinus spp.*)
- [49] muréna (*murena*) = több murénafaj (*Muraena spp.*)
- [49] orphus (*orphus*) = nem azonosítható faj
- [49] tengeri angolna (*conger*) = tengeri angolnafajok (*Conger spp.*)
- [49] rigóhal (*turdus*) = rigóhal (*Labrus viridis syn. L. turdus*)
- [49] sügér (*perca*) = leginkább a csapósügér (*Perca fluviatilis*)
- [49] rája (*raia*) = leginkább a tövises rája (*Raja clavata*)

- [49] porcos hal (*cartilagines*) = három fajcsoport: cápák (*Selachiformes*), ráják (*Rajiformes*) és tengeri macskák (*Chimaera sp.*)
- [49] glaukos (*glaucus*) = nem azonosítható faj
- [49] asella (*asella*) = nem azonosítható faj
- [49] aranypisztráng (*aurata*) = nem azonosítható faj
- [53] folyami göbhal (*gobio fluviatilis*) = fenékjáró küllő, göbhal (*Gobio gobio*)
- [53] fehér keszeg (*alburnus*) = szélhajtó küsz (*Alburnus alburnus*)
- [54] csuka (*lucius*) = csuka (*Esox lucius*)
- [54] pisztráng (*salaris*) = három nemzetség fajtái (*Salmo spp.*, *Oncorhynchus spp.*, *Salvelinus spp.*)
- [54] márna (*barbus*) = márnafajok (*Barbus sp.*)
- [63, 67] föld alatti halak (*pisces subterranei*) = feltehetően a folyami angolna (*Anguilla anguilla*)

ÍZELTLÁBÚAK (*Arthropoda*)

- [11] sáskák (*locustae*) = pusztai vándorsáska (*Schistocerca gregaria*)
- [15] csótányok (*blattae*) = svábbogár, közönséges csótány (*Blatta orientalis*)
- [15] ászkák (*asellae*) = foltos pinceászka (*Oniscus asellus*)
- [15] hangyák (*formicae*) = hangyák családja (*Formicidae*), számos fajjal
- [15] házi méhek (*apes domesticae*) = házi méh (*Apis mellifera*)
- [15] erdei méhek (*apes silvestrae*) = előbbi faj, kivadult vagy házasítatlan populációi
- [15] erdei lódarazsak (*crabrones*) = lódarázs (*Vespa crabro*)
- [15] darazsak (*vespae*) = több darázsfaj (*Vespa spp.*)
- [47] vörös bogarak (*scarabaei rutili*) = feltehetően a verőköltő bodobács (*Pyrrhocoris apterus*)
- [47] házi tücskök (*grylli domestici*) = házi tücsök (*Acheta domestica*)
- [47] mezei tücskök (*grylli agrestes*) = mezei tücsök (*Gryllus campestris*)

- [47] fekete pókok (*aranei nigri*) = pontosan nem azonosítható faj(ok)
- [47] százlábú (*scolopendra*) = a leírásból feltehetően barna százlábú (*Lithobius forficatus*)
- [54] folyami rák (*cancer fluvialis*) = folyami rák (*Astacus astacus*)
- [54] skorpió (*scorpius*) = több Európában is előforduló skorpiófaj az *Euscorpius* nemzetségből
- [63] rágóféreg (*teredo*) = talán lisztkukac, a nagy lisztbogár (*Tenebrio molitor*) lárvája
- [63, 65] kukac (*spondylis*) = valószínűleg a cserebogarak (*Melolonthinae*) pajorjai
- [63, 66] férgek (*ascarides*) = a leírásból bogarak azonosíthatatlan lárvái
- [66] négylábú féreg (*vermis quadrupes*) = közönséges nünüke (*Meloe proscarabaeus*)
- [66] földibolha (*pulices terreni*) = a földibolhák alcsaládjának (*Halticinae*) fajtái

GYŰRŰSFÉRGEK (*Annelida*)

- [63, 66] giliszták (*lumbrici*) = több faj, de általánosan a közönséges földigiliszta (*Lumbricus terrestris*)

PUHATESTŰEK (*Mollusca*)

- [49] bíborcsiga (*purpura*) = tüskés bíborcsiga (*Murex brandaris*)
- [49] trombitakagyló (*buccinum*) = a kürtcsigák nemzetségének (*Buccinum*) több faja
- [49] fésűskagyló (*pecten*) = a fésűkagylók (*Pecten*) nemzetségének több faja
- [63, 67] homorú csigák (*cochleae cavaticae*) = pontosan nem azonosítható faj

Összeállította: Koleszár Krisztián

TARTALOM

AGRICOLA LEVELE FABRICIUSHOZ

(5)

A FÖLD ALATTI ÉLŐLÉNYEK

(8)

UTÓSZÓ

(79)

FAJJEGYZÉK

(87)

